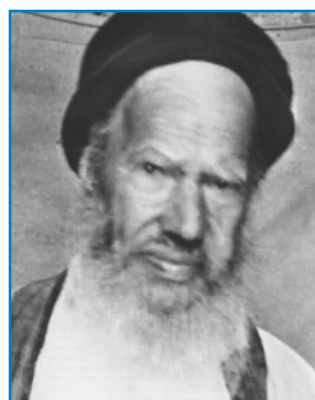

פרק חמישי

עֵרָה הַשּׁוֹנוֹת וְיַחְוָדוֹ שֶׁל כָּל אָדָם

”וְאִין אֶחָד מֵהֶם דּוֹמָה לְחֵבְרוֹ...”

משנה, מסכת סנהדרין

ניצוץ האהבה

אהוד בנאי

כָּל אֶחָד חֵי בְּעוֹלָם אַחֵר,
כָּל כֶּךָ גְּדוֹל הַשָּׁנִי.
אֵת מָה שְׁאֵנִי מֵרְגִישׁ בְּפָנִים
אִישׁ לֹא מֵרְגִישׁ כְּמוֹנִי.

אֵת מָה שְׁאֵתָה חוֹשֵׁב עִמוּק
אֵנִי חוֹשֵׁב שְׁטוּחַ.
מָה שְׁאֵתָה רוֹאֵה סָגוּר
אֵנִי רוֹאֵה פֶּתוּחַ.

אֵת מָה שְׁאֵנִי רוֹאֵה לְבָן
אֵתָה רוֹאֵה שְׁחוּר.
כְּשִׁיֹרֶדֶת עָלַי הַחֲשִׁיכָה
עָלֶיךָ זֹרַח אֹר.

מָה שְׁבִשְׁבִילְךָ חֵלוּם
לִי זֹו הַאִימָה.
מָה שְׁבִשְׁבִילִי שְׁלוֹם
לְךָ זֹו מִלְחָמָה.

לְמִקּוֹם אֵלִיו אֵנִי הוֹלֵךְ
הֵן גַּם אֵתָה תִּגְיַע.
כָּל הַדְּרָכִים הֵרִי עוֹלוֹת
אֵל אוֹתוֹ הַרְקִיעַ.

אֵל הַמִּקּוֹם אֵלִיו אֵתָה הוֹלֵךְ
הֵן גַּם אֵנִי אִגְיַע.
אֶךְ בְּלִי נִיצוּץ הָאֵהָבָה
שׁוֹם דְּבַר לֹא יִתְנַיעַ.

א. אילו סוגי הבדלים בין בני אדם מתוארים בשיר?

ב. השיר כתוב בכמעין דו-שיח בין שניים. כיצד הדבר תורם לתוכנו?

ג. מדוע לדעתכם השיר נקרא "ניצוץ האהבה"?

אחד, יחיד ומיוחד - ערך השונות וייחודו של כל אדם

בפרק הדין בערך השוויון הודגשו המוצא ומאפיינים כלליים המשותפים לכל בני האדם. תפיסה זו היא הבסיס לחקיקת חוקים אחידים המגנים על זכויות היסוד הטבעיות של כל בני האדם מרגע לידתם, כפי שבאים לידי ביטוי במשטרים הדמוקרטיים.

אולם ידוע לכול כי בין בני אדם קיימים הבדלים רבים במישורים שונים. במישור אחד, הנוגע לקבוצות שייכות שונות, יש הבדלי מגדר, מוצא אתני, גזע, דת, לאום, שפה, תרבות ועוד. אך במישור אחר, הנוגע לבני האדם כיחידים, כאינדיווידואלים, קיימים הבדלים מסוגים אחרים: תכונות אופי, כישורים אישיים, אינטלקטואליים ואומנותיים, דעות והשקפות עולם הנובעות לעתים מצורת מחשבה מקורית, שיש בה שחיה נגד הזרם של הנורמות המקובלות, ולא פעם כרוכה בסיכונים אישיים.

מנקודת מבט נוספת, אפשר לראות בכל אדם ואדם "עולם ומלואו", כפי שכבר למדנו. בכל אדם טמונה מהותו הייחודית והחד-פעמית. כשם שאין אדם הזהה לחלוטין במאפייניו החיצוניים לאדם אחר, כך גם נבדלים בני האדם במהותם הנסתרת.

לפי המשנה במסכת סנהדרין שלמדנו בפרק הראשון, הסיבה הרביעית לכך ש"אדם נברא יחיד" היא כדי להדגיש את **ייחודו** של כל אדם. כל אדם, כמו אדם הראשון, נברא גם הוא יחיד ומיוחד:

... מִלֶּךָ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים, הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא,
מוֹבֵעַ אֵת כָּל הָאָדָם בְּחֻתְמוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן,
וְאֵין אֶחָד מֵהֶם דּוֹמֶה לְחֵבְרוֹ.

המשנה מדגישה הן את ייחודו של כל אדם, השונה מיתר בני האדם, הן את גדולת האל שיצר את בני האדם שונים זה מזה, אף שכולם נוצרו כביכול ב'חותמו' של אדם הראשון.

תשובה זו מעמידה את **השונות** בין בני האדם ואת **ייחודו** של כל אחד מהם בתור **ערכים** בפני עצמם הטבועים במעשה הבריאה מראשיתה. למרות המוצא המשותף של כל בני האדם, למרות היותם שווים במהותם, יש חשיבות לכל אחד מהם בזכות עצמו, כיצור נבדל, יחיד ומיוחד - **אינדיבידואל**.

שְׂאֵדָם טוֹבֵעַ כְּמָה מְטֻבְעוֹת בְּחֻתְמָם
אָחָד, וְכֵלֵן דּוֹמִין זֶה לְזֶה.
מטבעות עתיקים

צילום: Rolf van der Tang אתר: Flickr

ערך השונות בא לידי ביטוי גם במגילת העצמאות, שכן ערך השוויון המוצג שם כולל באותה נשימה את הזכות להיות שונים ואת הבטחת החופש להיות שונים:

מְדִינַת יִשְׂרָאֵל ... תִּקְיָם שְׁוִיּוֹן זְכוּיֹת חֵבְרָתִי וּמְדִינִי גָּמוּר לְכָל אֲזָרְחֵיהָ בְּלִי הַבְּדֵל דָּת, גְּזַע וּמִין; תִּבְטָחַת חֶפְשׁ דָּת, מְצַפּוֹן, לְשׁוֹן, חֲנוּךְ וְתִרְבוּת; תִּשְׁמֹר עַל הַמְּקוֹמוֹת הַקְּדוּשִׁים שֶׁל כָּל הַדְּתוֹת ...

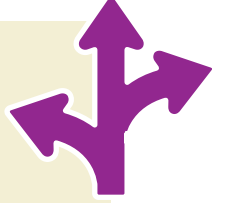
”טוֹבַעַת אֶת כָּל הָאָדָם ...”
נערה ומטבע, ציור של אומן הברוק הספרדי
Bartolomé Esteban Perez Murillo, מאה 17

במלים אלו מובטחת בישראל הזכות לקיומן של דתות ותרבויות שונות זו לצד זו, וההכרה בהבדלים שבין בני-אדם אינדיווידואלים במינם, במוצאם, באורחות-חייהם ובהשקפת עולמם בתחומים שונים, מבלי שהדבר יפגע במעמדם בחברה כאזרחים שווי-זכויות.

הזכות להיות שונים אינה מובנת מאליה, שכן במשך מאות ואלפי שנים אולצו בני-אדם בדרכים שונות להכניע את עצמם לדרך אחת שנקבעה בידי השלטון. כפי שנראה בהמשך הפרק, ערכי השוויון והשונות קשורים גם בערכים חשובים נוספים בעולם המודרני: **סובלנות ופלורליזם.**

ערכי השונות והייחודיות הנוגעים בעמידתו של האדם אל מול החברה מעלים שאלות רבות, ביניהן:

- האם שונות היא רק עובדה אובייקטיבית במציאות (בני אדם שונים זה מזה במאפיינים המגוונים שלהם), או שיש לה ערך עצמי (כלומר: האם זה טוב שבני אדם שונים זה מזה)?
  - האם לא עדיף מצב שבו כל בני האדם יהיו דומים, וכך היו נחסכים חיכוכים, עימותים ומלחמות?
  - כיצד אנו מתייחסים לאנשים בעלי מאפיינים שונים משלנו? האם תמיד אנחנו יודעים כיצד להתייחס אל מי ששונה מאיתנו?
  - האומנם ראוי לגלות סובלנות ולקבל כל שוני אנושי, או שמא יש סוגי שוני שעדיף לצמצמם ולחתור לביטולם?
  - האם וכיצד ניתן לטפח קבלה של ההבדלים הכלליים והאישיים בין בני אדם, ואף להעריכם, מבלי לפגוע ביחס השווה כלפיהם?
- בשאלות אלו ואחרות יעסוק הפרק שלפניכם, שבו נעיין בערך הייחודיות של אדם (אינדיווידואליזם), ונבחן אותו דרך מציאות חיינו ודרך מקורות בתרבות היהודית והכללית.

עולים מאתיופיה יורדים ממטוס בבסיס חיל האוויר הישראלי, מבצע שלמה, מאי 1991. לשכת העיתונות הממשלתית

כשמשפחתם של האחים התאומים טמרו וטיגיסט, עלתה לישראל מאתיופיה, פקיד הקליטה ביקש את בני המשפחה לשנות את שמותיהם: "אם אתם רוצים להשתלב בחברה הישראלית, כדאי שיהיו לכם שמות עבריים". ההורים חשו אי-נוחות וקושי עם בקשה זו, אולם, כיוון שהיו נרגשים מאוד מעלייתם ארצה, לא רצו להתווכח עם הפקיד האדיב, שניכר בו שביקש לסייע להם ולהקל את קליטתם. לבסוף הוחלט שההורים והאחים הבוגרים יישארו עם שמותיהם, ואילו הצעירים, וביניהם התאומים טמרו וטיגיסט (בן ובת) שהיו בני עשר בעלייתם, יקבלו שמות עבריים. טמרו נקרא כעת בשם שצלילו קרוב לשמו המקורי, טמיר, ואילו אחותו טיגיסט קיבלה את השם אסתר. הם נקלטו בבתי הספר הישראליים בשמותיהם העבריים והשתלבו יפה, אולם בני המשפחה וחבריהם, בני העדה האתיופית, המשיכו לקרוא להם בשמותיהם המקוריים.

כעבור שנים אחדות, כשהגיעו לגיל שש-עשרה ועמדו לקבל תעודת זהות, התלבטו אם להישאר עם שמותיהם העבריים, או לבקש לחזור לשמותיהם האתיופיים שהיו מאוד משמעותיים עבורם: טיגיסט באתיופית פירושו 'סבלנות', והיא נקראה כך כיוון שנולדה להוריה אחרי חמישה אחים, ואחרי שנים רבות של ציפייה לבת. כיוון שההורים הופתעו מלידת התאומים, הם קראו לבן בשם טמרו שפירושו 'נס'. הסיפור האישי המיוחד שנקשר בשמותיהם אבד משקיבלו השניים שמות עבריים חדשים.

- מהי הדילמה הניצבת בפני טמיר ואסתר? פרטו את הערכים העומדים כאן זה מול זה.
- האם לדעתכם צדק פקיד העלייה כשביקש מבני המשפחה לשנות את שמותיהם? נמקו.
- מה לדעתכם על טמיר ואסתר לעשות כעת, עם הגיעם לגיל שש-עשרה? הציגו את עמדתכם המנומקת.
- כיצד לדעתכם קשורה דילמה זו לשאלת ייחודיותו של כל אדם?

מילון ה'זהות'

שמו וייחודו של כל אדם מעלים גם את מושג "זהות האדם". זהו חידוש לשון של אליעזר בן יהודה, מחייה השפה העברית. מדוע בחר במילה זו? מהי משמעותה של **זהות**, ומדוע היא נקראת כך בעברית?

נעיין בהגדרות המילון למושג 'זהות'.

כפי שתראו, יש קשר בין ההגדרות השונות ובין הניתוח הלשוני של המילה. למעשה, כל אחת מן ההגדרות הבאות מבליטה היבט אחר של המושג זהות ושל משמעותו המילולית.

זהות (Identity)

- אינדיווידואליות, אישיות, יישות, אופי;

- חפיפה, חפיפות, דמיון, שוויון, אותו הדבר, משוואה

1. השוו בין שני החלקים בהגדרה זו של המושג. מה היחס ביניהם: האם הם דומים, שונים, מנוגדים, משלימים? נמקו.

2. על איזו מילה בסיסית מבוססת המילה 'זהות'? האם יש רק בסיס אפשרי אחד? (רמז: נסו להרכיב מילים שונות מאותיות המילה 'זהות'. לשם השוואה: המילה 'שלמות' נגזרת מן המילה 'שלם'; 'שונות' - 'משונה'; 'כמות' - 'מכמה'; וכיו"ב. בכולן נוספה לבסיס הסיומת **-ות** כדי לבטא הפשטה והפיכה של דבר מוחשי למושג כללי.)

3. הסבירו את הקשר בין המילה ובין הבסיס הלשוני שלה.

מהי זהות האדם?

ציורו של הצייר הספרדי פבלו פיקאסו, ראש אישה, על בול יוגוסלבי, 1986 (נחלת הכלל)

1. "מי אני ומה שמי?" - מסע של שם וזהות

בדילמה שלעיל ראינו כי שמו של אדם שבו הוא מזדהה קשור לזהותו. במקרים רבים השמות אף מרמזים על סיפור חייהם של גברים ונשים, על משפחתם ומוצאם, על המקום והזמן שבהם הם חיים ואפילו על מעמדם החברתי ועל התרבות שבה נולדו. נזכור כי גם במקרא נקראו אנשים רבים על שם מקום או אירוע הקשור בחייהם האישיים.

שרה צוחקת בפתח לשמע בשורת המלאכים, ציורו של צייר הבארוק האיטלקי **Domenico Fiasella**, מאה 17

כך למשל מפרשת התורה את שמותיהם של אבות האומה: שמו של אברם שונה על ידי האל - "וְהָיָה שְׁמֵךְ אַבְרָהָם כִּי אֲבֹת הָמוֹן גּוֹיִם נִתְּתִיךָ" (בראשית יז, 5); יצחק נקרא כך על שם הצחוק של שרה אמו כאשר התבשרו מפי המלאכים על לידתו (שם יח, 12); יעקב נקרא כך כיוון שבלידתו מסופר "..." וַיֵּדוּ אֶחָזֶת בְּעֶקֶב עֶשָׂו, וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב" (שם כה, 26). וכאשר שונה שמו לישראל על ידי המלאך שאתו נאבק, ההסבר היה: "לא

יעקב יאמר עוד שְׁמֵךְ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל, כִּי שָׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנֹשִׁים וַתִּזְכָּל". גם שמו של משה רבנו מוסבר בפי בת-פרעה "וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וַתֹּאמֶר כִּי מִן הַמַּיִם מָשִׁיתִהוּ" (שמות ב, 10). ועוד דוגמאות רבות.

- האם השם אמור להתאים לזהותנו ולאישיותנו?
- האם הוא קשור לעבר שלנו או לעתיד שלנו?
- מהי בכלל משמעותו של שם?

• מהו מקור השם שלך? בדוק עם הוריך מי העניק את השם, ומה היו נסיבות הענקתו? מה משמעותו? וכו'.

• האם הוא מתאים לך, לדעתך? הסברו!

• האם יש לך שם חיבה? פרטי את הרקע שלו.

• בדוק את הרקע לשם המשפחה שלך. תוכל לראיין בני משפחה שונים: סבים, דודים, וכו'.

• שתפו זה את זה בחברותא (או במליאה) בסיפורי השמות. מה למדתם מסיפורי חבריכם?

• האם יש דמיון בין סיפורי שמות שונים? הסבירו.

אכן, הורינו מעניקים לנו את שמנו עם לידתנו, ודרכו מועברת אלינו מורשת משפחתית שלמה: השקפות עולם, אמונה, ציפיות, זיכרונות, חששות, ועוד. אומנם לא היינו שותפים בקביעת שמנו, אך תמיד בידינו הבררה לקבל אותו באהבה ו"להיענות" לו, או לבחון אותו בהתמדה, להיאבק בו ואפילו לשנותו. הדיאלוג שלנו עם שמותינו עשוי לעיתים גם ללמד על חיפושי הזהות שלנו בשלבים שונים בחיינו.

א. מדרש: "שלושה שמות נקראו לו לאדם"

במדרש חז"ל שלפניכם נדונה חשיבותו של שם האדם ומשמעותו. המדרש מובא כאן בהקשר מעט יותר רחב מההקשר המוכר - דיון של חכמים על הקשר בין מעשיו של אדם ובין השם שניתן לו וחשיבותו. המדרש פותח בדמותו של בצלאל, בונה המשכן, שעליו נאמר בתורה: **"וְרָאוּ קְרָא ה' בְּשֵׁם בְּצַלָּאֵל בֶּן אוּרִי בֶן חוּר לְמִטָּה יְהוּדָה וַיְמַלֵּא אֹתוֹ רוּחַ אֱלֹהִים בְּחֻכְמָה בְּתַבְנִיחַ וּבְדַעַת וּבְכָל מְלָאכָה וְלַחֲשֹׁב מַחֲשָׁבֹת ..."** (שמות לה, 30). החכמים נדרשים לשם בצלאל שניתן לבונה המשכן בתור נקודת מוצא לדיון בחשיבות שם האדם, ובקשר שבין שמו ומעשיו.

עוד פסוק מרכזי שנדון בהרחבה במדרש הוא הפסוק (שחלקו הראשון הפך לפתגם): **"טוב שם, משמן טוב; ויום המות, מיום הגלדו"** (קהלת ז, 1). הפירוש הפשוט של הפסוק: השם הטוב (המוניטין) של אדם חשוב יותר משמן טוב, כלומר, מן הבושם הנוסף ממנו ומעיד בדרך כלל על מעמדו (או דברים חיצוניים אחרים).

ציור קיר של חנוכת המשכן עם אהרון ובניו, בית הכנסת Dura Europos

לפניכם דברי המדרש משני מקורות המשלימים זה את זה:

את מוצא שלשה שמות נקראו לו לאדם:
 אחד מה שקוראים לו אביו ואמו,
 ואחד מה שקוראים לו בני אדם,
 ואחד מה שקונה הוא לעצמו.
 טוב מפלג מה שקונה הוא לעצמו.
 תדע לה, שהרי בצלאל על ידי שקנה שם טוב, זכה שיעשה
 מלאכת המשכן...
 זה שאמר הכתוב: "טוב שם משמן טוב ויום המות מיום
 הגלדו" (קהלת ז, 1). אמרו לשלמה: מהו טוב שם משמן
 טוב? אמר להם: בשעה שאדם נולד, אין הכל יודעין מי
 הוא. נפטר בשם טוב, משפיע מעשים טובים ...
מדרש תנחומא, פרשת ויקהל, פרשה א

בצלאל אומן המשכן, ציור של הצייר הצרפתי James Tissot, 1902

מדרש תנחומא

אוסף מדרשי אגדה של חז"ל על חמשת חומשי תורה שהתגבשו במשך מאות שנים עד למאה ה-9 לספירה. מדרשים אלו מרחיבים את הסיפור המקראי ומעמיקים את משמעותו הרעיונית. המדרש נקרא על שמו של רבי תנחומא בר אבא, שחי בארץ ישראל בתקופת התלמוד. באותה תקופה נהגה בארץ ישראל קריאה בתורה בבית-הכנסת במחזור בן שלוש שנים, והמדרשים בחיבור מסודרים לפי פרשיות השבוע בסידור זה. החיבור מכונה גם מדרש "ילמדנו" בגלל הפתיחה האופיינית החוזרת בו: "ילמדנו רבנו ...", שאחריה עולה שאלה ובעקבותיה נידון נושא מרכזי מן הפרשה בעקבות הפסוקים הראשונים שלה.

ספר אחת ממהדורות הדפוס הראשונות של מדרש תנחומא בשנת 1563 בעיר מנטובה באיטליה

פירושי מילים

1 חלופי הדברים - הפוך מן המצופה וההגיוני

2 ומה ימים מזדגגין לה - מה יהיה מצב הים במסעה

מדרש שמות רבה

כמו מדרש תנחומא, גם מדרש שמות-רבה (בארמית: שמות הגדול) הוא חיבור הכולל מדרשי אגדה של חז"ל, אולם הוא מוקדש כולו לספר שמות שבתורה. בחלקו הראשון מובאות דרשות פרשניות לפי סדר הפסוקים (בפרקים א-י של ספר שמות), ורק בחלקו השני (על פרקים י"ב עד סוף ספר שמות) הוא דומה יותר למדרש תנחומא, וכולל דרשות סביב נושאים שונים הקשורים לפסוקים הפותחים את סדרי הקריאה בתורה. כנראה שני החלקים מקורם בחיבורים שונים, והם אוחדו לא לפני המאה ה-12.

"וְיוֹם הַמָּוֹת מִיּוֹם הַיּוֹלָדוֹ" – יום מיתתו של אדם גדול מיום לדתו. למה? שביום שנולד בו אין אדם יודע מה מעשיו, אבל בשמות מודיע מעשיו לבטלות ...

אמר רבי לוי: משל לשתי ספינות שהיו פורשות לים הגדול, אחת יוצאת מן הקמין (נמל) ואחת נכנסת לקמין. זו שיוצאת היו הכל שמהין בה, זו שנכנסת לא היו הכל שמהין בה. פקח אחד היה שם אמר: חלופי הדברים¹ אני רואה כאן! זו שהיא יוצאת מן הקמין – לא היו הכל צריכין לשמה, שאינן יודעין באיזה פרק היא עומדת, ומה ימים מזדגגין לה?² ומה רוחות מזדגגות לה. וזו שנכנסת לקמין – היו הכל צריכין לשמה, לפי שהם יודעים שנכנסת בשלום ויצאה בשלום מן הים.

כה: אדם נולד – מוזגין לו למיתה, מת – מוזגין לו לחיים. ועליו אמר שלמה: "וְיוֹם הַמָּוֹת מִיּוֹם הַיּוֹלָדוֹ".

מדרש שמות רבה, פרשת ויקהל, פרשה מח, א

ספינות שהיו פורשות לים הגדול. מציורי הנמל של האומן ההולנדי Abraham Storck, מאה 17

1. לפי המדרש, מה הקשר בין מעשי האדם ושמנו?
2. מהם שלושת השמות שעל פיהם נקרא האדם? מה ההבדלים ביניהם? (הנחיה: שימו לב גם להבדל בפעלים: "קוראים לו" לעומת "קונה". מדוע השתנה הפועל?)
3. מהו השם החשוב ביותר מבין השלושה, לפי ר' מאיר/מדרש תנחומא ולפי דעתכם? נמקו.
4. כיצד מוכיח סיפורו של בצלאל איזה מן השמות הוא הטוב (החשוב) ביותר?
5. מהו "רגע המבחן" למעשיו של אדם, לפי המדרש, ומדוע דווקא אז? חוו דעתכם.
6. המדרש מתייחס בעיקר לפסוק מספר קהלת: "טוב שם...". כיצד מפרש המדרש את הקשר בין חלקו הראשון של הפסוק ובין חלקו השני?
7. כיצד אתם מבינים את הדימוי "טוב שם משמן טוב"? כיצד הוא מוסבר במדרש?
8. לפי מדרש זה, מה מגדיר את **ייחודו** של האדם?
9. הסבירו את משל הספינות ואת נמשלו. כיצד הם קשורים למדרש?

ב. שמואל הוּגו ברגמן: מה בין שם פרטי ושם משפחה?

הפילוסוף הישראלי **ש"ה ברגמן** (ראו מושג בפרק ראשון עמוד 42) עומד גם הוא על חשיבות שמו של אדם להבנת זהותו.

שלושה דורות: יעקב, בנו יוסף, ונכדיו - אפרים ומנשה - בעת ברכתם. ציור של רמברנדט, הולנד, 1656

לאדם שני שמות: שם משפחתו, שם אביו, ושמו הפרטי.

כנושא של **שם משפחתו** משתייך האדם לעבר, משתייך למשפחתו. כל מה שקושר את האדם בלידתו, כל הירושה הטבעית שניתנה לו, והוא אינו יכול להשתחרר ממנה, כל זה מתרכז בשם המשפחה ...

אבל יש לאדם גם **שם פרטי**, והשם הפרטי הזה מצהיר שהאדם הוא אדם עצמאי, שהוא איננו כבול על ידי חוקי העבר או על ידי ירושתו, אלא שיש לו הווה ויש לו עתיד ...

[מחד גיסא] שם משפחתו מזכיר לו לאדם שהוא

איננו יכול להיות בן אדם אם הוא מסרב להיות בן המשפחה, בעל היסטוריה; ומאידך גיסא, שמו הפרטי מזכיר לו לאדם את הפרטיות שלו, את התקווה הקשורה בו ...

(שמואל הוגו ברגמן, הפילוסופיה הדיאלוגית מקירקור ועד בובר, מוסד ביאליק, עמ' 218-219)

- מה ההבדל בין השם הפרטי ושם המשפחה, לפי הפילוסוף ברגמן?
- כיצד קשור השם לזהות האדם, לפי דבריו? פרטו.

ג. זלדה: "לכל איש יש שם"

בשיר הנודע "לכל איש יש שם" שכתבה המשוררת זלדה יש זיקה ברורה למדרש תנחומא שלמדנו. זלדה מאירה בשיר עוד צדדים רבים ושונים בשם שניתן לאדם.

זלדה בת 24

זלדה 1914-1984

משוררת ישראלית. בשמה המלא: שיינא זלדה שניאורסון-מישקובסקי. נולדה באוקראינה כבת יחידה למשפחה מיוחסת בחסידות חב"ד. כבת יחידה אמרה קדיש על אביה לאחר פטירתו. בגיל 11 עלתה משפחתה לארץ והתיישבה בירושלים. בבגרותה עסקה בהוראה (בין תלמידיה, הסופר עמוס עוז, המספר עליה בספרו "סיפור על אהבה וחושך"). נישאה אך הייתה חשוכת ילדים.

את ספר שיריה הראשון ("פנאי") פרסמה אחרי עשרות שנות יצירה, רק בגיל 53. שירתה מאופיינת בפתיחות כלפי העולם הרחב, בכתיבה בסגנון חופשי ובחתיירה לקדושה ולנשגב בחיי היום-יום, וניכרת בה השפעה חסידית. אחרי פטירת בעלה עברה לגור בשכונת "שערי חסד" עד לפטירתה. רבים שוחרי השירה, בהם צעירים רבים, פקדו את ביתה במשך השנים. חלק משיריה הולחנו וזכו לביצועים מפורסמים.

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם / זלדה

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם שֶׁנֶּתַן לוֹ אֱלֹהִים

וְנִתְּנוּ לוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתְּנוּ לוֹ קוֹמָתוֹ וְאָפֶן חֵיוֹנוֹ

וְנִתְּנוּ לוֹ הָאָרֶץ,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתְּנוּ לוֹ הַהָרִים

וְנִתְּנוּ לוֹ כְּתָלָיו,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתְּנוּ לוֹ הַמְּזֻלוֹת

וְנִתְּנוּ לוֹ שְׂכָנָיו,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתְּנוּ לוֹ חֻטְאָיו

וְנִתְּנָה לוֹ כְּמִיָּהֶתוֹ,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתְּנוּ לוֹ שׁוֹנְאָיו

וְנִתְּנָה לוֹ אֶהְבֶּתוֹ,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתְּנוּ לוֹ חֲגָיו

וְנִתְּנָה לוֹ מְלֹאכְתּוֹ,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתְּנוּ לוֹ תְּקוּפוֹת הַשָּׁנָה

וְנִתְּנוּ לוֹ עֲרוֹנוֹ,

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם

שֶׁנֶּתַן לוֹ הַיָּם

וְנִתְּנוּ לוֹ מוֹתוֹ.

לְכֹל אִישׁ יֵשׁ שֵׁם שֶׁנֶּתַן לוֹ הַיָּם.

צילום: Christopher Sardegna

1. ערכו רשימה של הגורמים הנותנים לאדם את שמו, על-פי שירה של זלדה.
2. האם אפשר למיין את הגורמים בשירה של זלדה לפי סוגים? האם לדעתכם יש משמעות לסדר הופעתם בשיר? פרטו.
3. כיצד גורמים אלה יכולים לתת לאדם שם, חלקם הרי דוממים (הרים) או מופשטים (חגים)?
4. למה הכוונה במשפט החוזר "לכל איש יש שם"? מדוע לדעתכם השורה חוזרת שוב ושוב?
5. המשוררת זלדה מונה 'שמות' רבים לאדם. מדוע אם כך, לדעתכם, כותרת השיר אינה "לכל איש יש שמות"?
6. כאמור, השיר נכתב בזיקה למדרש תנחומא שלמדנו לעיל. חלק מן השמות שמנה המדרש מפורשים בשירה של זלדה, אך יש בשיר גם מעין פירוט ופיתוח של המדרש. ערכו הקבלה בין שני המקורות באמצעות הטבלה הבאה:

זלדה - "לכל איש יש שם":	מדרש תנחומא - "שלושה שמות נקראו לו לאדם":
	מה שקוראים לו אביו ואמו
	מה שקוראים לו בני אדם
	מה שקוראים לו בני אדם
	מה שקונה הוא לעצמו

בול שהונפק בשנת 2016, ובו שורת השיר בכתב ידה של זלדה. באדיבות השירות הבולאי

7. לאיזה מבין ארבעת הגורמים לשמו של האדם המובאים במדרש מתאימים מרבית הגורמים שמתארת זלדה? הסבירו.
8. מה מאפיין את הגורמים שזלדה הוסיפה למדרש (השורה האחרונה בטבלה), ומדוע לדעתכם הוסיפה אותם?
9. כיצד אתם מבינים את השורה החותמת של השיר - "לכל איש יש שם... שנתן לו מותו"? הציעו לו שני פירושים לפחות.
10. מה הקשר בין השורה האחרונה בשיר לבין החלק השני של המדרש בתנחומא?
11. בדקו: באילו הזדמנויות מקובל להשמיע את השיר של זלדה? מדוע לדעתכם? האם לדעתכם אפשר לקשר אותו גם לאירועים משמחים? נמקו.
12. בדקו במילון את פירוש המילה "שם" ואת הבסיס הלשוני שלה. כיצד הבסיס הלשוני תורם להבנת המילה? (הנחיה: מצאו מילים נוספות מאותו שורש).

2. בן-מלך או משוגע? בין ייחוד להשתלבות

- כיצד נגיב אם לשאלה, מי אתה, ישיב לנו מישהו - במקום את שמו - כי הוא תרנגול?
- וכיצד נתייחס אליו, אם מדובר באדם חשוב ומכובד במעמדו?

כשאדם יוצא לדרכו המיוחדת, כדי לממש את ייעודו האישי, הוא עשוי לעמוד מול ביקורת, בידוד חברתי ואף נידוי וחרמות. במצב כזה הוא יכול להגיע למסקנה כי המחיר כבד מדי, וכי עדיפה ההשתלבות בחברה, גם אם היא גוררת ויתור על המימוש העצמי ועל הנאמנות לייעודו, כפי שהוא רואה אותו. זו דילמה קשה, שרבים מאיתנו מתמודדים עמה בחיי היום-יום בתחומים שונים: מה עדיף, ייחוד או השתלבות?

נפתח את לימוד הפרק באגדה חסידית ממשנתו של ר' נחמן מברסלב, על נסיך שראה עצמו כתרנגול הודו (הסבר המושג חסידות - ראו בהמשך הפרק). ר' נחמן נודע בסיפורים הרבים שסיפר לתלמידיו, ואלו הקפידו לרשום אותם. הסיפורים סופרו בסגנון של אגדות עם, ולעיתים הושפעו במישרין מאגדות עם נפוצות במזרח אירופה. ר' נחמן ראה ערך חינוכי מיוחד בסיפורים, וטען כי בניגוד לנוהג המקובל לספר סיפורים כדי להירדם, "על יְדֵי סְפֹרֵי מַעֲשֵׂיֹת שֶׁל צְדִיק הָאֶמֶת מְעוֹרְרִין מְהַשְׁכֵּה אֶת בְּנֵי הָאָדָם שֶׁנֶּפְלוּ בְּשֵׁנָה וְיִשְׁנִים אֶת יְמֵיהֶם ..."

הסיפור שלפנינו מעלה את המורכבות שערך השונות מעורר - הן מבחינת האדם היחיד והן מבחינת החברה ומוסדותיה. בסיפור עוסק ר' נחמן במשוגע וביחס החברה אליו, אך ברור כי הסיפור מצביע על ממד השיגעון הקיים למעשה בכל אדם. אפשר לראות בסיפור התייחסות לכל מי שנתפס בעיני החברה בתור חריג או על הייחודיות שיש בכל אדם ואדם, שעשויה, לעיתים, להיתפס בעיני החברה כלא מקובלת.

רבי נחמן מברסלב (1810-1772)

מייסד חסידות ברסלב; נולד באוקראינה, באווירה חסידית-מיסטית; נינו של הבעל-שם-טוב, מייסד תנועת החסידות. כבר בילדותו הרבה להתבודד בטבע, ערך שהפך מרכזי גם בתורתו. היה למוד סבל וחולי, ובניו נפטרו בחייו. שיטתו המיוחדת עוררה עליו ביקורת רבה גם בתוך העולם החסידי. הגיע לביקור בארץ ישראל, שהשפיע מאוד על אישיותו ותורתו.

במשנתו הייחודית הדגיש את האמונה הפשוטה, התמימות והשמחה והמאבק בעצב ובייאוש. נהג לשלב בתורתו סיפורי מעשיות, שבהם ראה ערך חינוכי-רוחני מיוחד. בשנותיו האחרונות החריף מצבו הבריאותי והוא עבר לעיירה אומן, שם נפטר בגיל 38 בלבד. לא מונה לו יורש בהנהגת החסידות. קברו שם מהווה אתר עלייה לרגל להמונים עד היום.

חסידות ברסלב הינה אחד הזרמים התוססים והמקוריים ביותר בחסידות עד היום.

חוב תורתו של ר' נחמן הועלתה על הכתב בידי תלמידיו, ובעיקר על ידי ר' נתן. בין חיבוריו המרכזיים: **ליקוטי מוהר"ן, סיפורי מעשיות.**

גרפיטי נחמן מאומן. דרום תל אביב. צילם: דוד שי

המלך שנפל לשיגעון. עונשו של נבוכדנצר (על פי דניאל ד', 22), ציור של המשורר והצייר האנגלי ויליאם בלייק, 1795

מעשה מבן מלך שנפל לשיגעון (מעשה מהינדיק) / ר' נחמן מברסלב

הינדיק. תרנגול הודו בטבע

פעם אחת בן מלך אחד נפל לשיגעון, שהוא תרנגול הודו הנקרא 'הינדיק'. וצריך לישב ערום תחת השולחן ולגרור חתיכות לחם ועצמות כמו הינדיק.

וכל הרופאים נואשו מלעזור לו ולרפאו מזה. והמלך היה בצער גדול מזה.

עד שבא חכם אחד ואמר: אני מקבל על עצמי לרפאות!

והלך והפשיט גם כן את עצמו ערום וישב תחת השולחן אצל בן המלך הנ"ל, וגם כן גרר פירורים ועצמות. ושאלו בן המלך: מי אתה? ומה אתה עושה פה? השיב לו: ומה אתה עושה פה? אמר לו: אני הינדיק! אמר לו: אני גם כן הינדיק! וישבו שניהם יחד כך איזה זמן, עד שנעשו רגילים זה עם זה.

ואז רמוז החכם לבני הבית להשליך להם כתונות. ואמר החכם ה'הינדיק' לבן-המלך: אתה חושב שהינדיק אינו יכול לילך עם כתונת? יכולים להיות לבושים כתונת ואף על פי כן יהא הינדיק. (כי במקום אחד ראיתי הנדיק עם לבושים בכתונות). ולבשו שניהם הכתונת. ואחר איזה זמן רמוז והשליכו להם מכנסים, ואמר לו החכם גם כן כנ"ל: אתה חושב שעם מכנסים לא יכולים להיות הינדיק? וכו' עד שלבשו המכנסים. וכן עם שאר הבגדים. ואחר-כך רמוז והשליכו להם מאכלי-אדם מהשולחן. ואמר לו: אתה חושב שאם אוכלים מאכלים טובים, כבר חדלים מלהיות הינדיק? אפשר לאכול וגם להיות הינדיק. ואכלו. ואחר-כך אמר לו: אתה חושב, שהינדיק מוכרח להיות דווקא תחת השולחן?! יכולים להיות הינדיק ולהיות אצל השולחן! וכן התנהג עמו עד שריפא אותו לגמרי.

והנמשל מובן למבינים.

על פי: "סיפורים נפלאים" (של ר' נחמן מברסלב), מתוך "כוכבי אור", יצא על-ידי ר' שמואל הורוויץ, ירושלים, תרצ"ה, עמ' ס"א

בין סדר וטירוף. ציור בהשפעה יפנית של האומנית האמריקאית, **Helen Hyde**, 1912, הנושא את השם: **Common scold** (שפירושו במשפט הפלילי האנגלי: עבירת מטריד לציבור, על ידי הפרת שלום הציבור בוויכוחים ובסכסוכים)

1. אילו דילמות עמדו בפני כל אחד מגיבורי הסיפור? (בן המלך, המלך, החכמים שבאו לרפאו) כיצד בא לידי ביטוי בדילמות אלו ערך הייחודיות והשונות של האדם? כיצד נהג כל אחד מהם ומדוע לדעתך?
2. מדוע חשבו שבן המלך השתגע? מה משמעות הצירוף "נפל לשיגעון"? מה דעתכם, האם בן המלך צריך שירפאו אותו? הסבירו.
3. כיצד לדעתכם ניסו הרופאים לרפאו, ומדוע נכשלו?
4. כיצד ניסה האיש החכם לרפא את בן המלך?
5. מדוע לדעתכם הוא הצליח במקום שבו הרופאים נכשלו? (מה לדעתכם הוא שינה, לעומתם?)
- 6.

1. כדי לשמור על סגנון המקור, התורם לאווירת הסיפור, שמרנו על השימוש במונח "הינדיק" לאורך הסיפור.

7. חפשו בסיפור, היכן מכונה גם החכם "הינדיק". מדוע לדעתכם?
8. הסיפור מסתיים במלים "והנמשל מובן למבינים". כלומר - יש להבין את הסיפור כמשל. מהו לדעתכם הנמשל? (התייחסו לדמויות ולמהלך העלילה - המלך, בן המלך וכו')
9. האם לדעתכם, בסיום הסיפור, בן המלך הפסיק לחשוב שהוא הינדיק? נמקו.
10. לאור הסיפור, האם טוב או רע "ליפול לשיגעון"? מיהו ה"משוגע"? הסבירו.
11. מהי לדעתכם המסקנה העולה ממהלך הסיפור, האם היא תומכת או מערערת את ערך ייחודיותו של אדם? נמקו על פי הסיפור. (שימו לב שהמסר של הסיפור הוא מורכב).
12. האם חשתם גם אתם בחיים שלעתים מתייחסים אליכם כאילו "נפלתם לשיגעון", ומנסים "לרפא" אתכם? האם יש לכם התנהגות ייחודית? האם ניסו לשנות אתכם? ספרו על כך.

תוכלו להאזין לסיפור ההינדיק בעיבודו ובשירתו של האומן, חנן בן ארי, בשיר "הינדיק" באלבומו "איזון".
- איזו פרשנות מיוחדת הוא מעניק לסיפור?

אודיאש הופשטטר, צייר יהודי פולני-ישראלי, גואש על נייר, אוסף ארון שץ

סיכום ביניים

בדרך זו של משלים וסיפורים נראה שר' נחמן ביקש לומר כי העיסוק במכשולי החיים צריך להיעשות על ידי הסתרה ורמיזה, היות שלא ניתן לדבר ולתאר אותם ישירות באופן מלא. מדובר בסיפורים הפנימיים ביותר שלנו כבני אדם.

ייחודו של אדם הוא קודם כל חלק מן הסיפור הפנימי ביותר שלו, מה שלא תמיד בא לידי ביטוי חיצוני כלפי החברה. מבחינה זו, עצם סיפור חיי האדם הוא גם מעין משל לחייו הכמוסים, שאינם גלויים לעין.

סיפור בן המלך חושף באופן בולט את הפער הגדול שבין המקום והתפקיד החברתי של האדם ובין עולמו הפנימי. לא קל להיות בן מלך, עיני הכול בוחנות אותו ונשואות אליו, כיורש העצר שעתיד לרשת את מקום אביו המלך ביום מן הימים.

נדמה שבן המלך בסיפור לא עמד בלחץ הציפיות, והשיל מעליו - תרתי משמע - את בגדי השרד וגיבוי המלכות. בעיני הכול, הוא נתקף בשיגעון. האומנם?

מי אני? עידית גולדצווייג,
ללא כותרת, דיו על נייר, 2009

סיפור זה זכה לפרשנויות רבות, וגם אתם בכיתה ניסיתם את כוחכם בהבנת משמעות הסיפור. הסיפור אינו מכריע (כמו הרופאים בתחילת העלילה) שיש לבטל את 'השיגעון' של בן המלך, אלא מוצא דרך שבה בן המלך ממשיך לראות עצמו כתרנגול הודו, אולם מצליח גם לחיות ולהשתלב בחברה. למעשה, הסיפור מותיר במידה רבה חלק מן השאלה פתוחה והסיפור מעלה היטב את הדילמה הגדולה בחיי אדם בכלל: בין הפנים לחוץ, בין הגלוי לסמוי, בין המשותף לכול ובין מה שמיוחד אותנו: הזהות האישית והכוחות המיוחדים הגנוזים בנו. בהמשך הפרק שלפנינו נעמיק בהיבטים שונים של הנושא: זהות אישית לעומת זהות משותפת, השם כמבטא את מכלול הזהות (ברוח הדילמה הפותחת של הפרק) והפנים השונות של ערך הייחודיות של כל אדם.

חברה לשולחן

אני

1. ציירו או ציינו על הדמות הכללית שלפניכם חמישה פרטים שונים המאפיינים אתכם ואת זהותכם. - האם יש מאפיינים שציירתם על עצמכם אשר לדעתכם אינם מוכרים לסביבתכם? אילו הם?
2. ציירו על הדמות הכללית הנוספת שלושה פרטים המאפיינים לדעתכם את שכנכם לשולחן.
3. השוו בין שני הציורים שציירתם: זה שציירת אתה על עצמך וזה שצייר עליך שכנך. - במה הם דומים או שונים?
- האם הפרטים שציירו עליך שכנך/שכנתך לשולחן מתאימים לך? האם משהו הפתיע אותך?
- מה למדת ממנו על עצמך? על שכנך?
4. ציינו מהו מקורו של כל פריט שציירתם: משפחה, חברים, מאפיין מלידה, בחירה אישית וכד'.
5. הציגו את הציורים השונים בכיתה, ודונו בהם. תוכלו להכין קולאז' כיתתי מן הציורים.
6. מה אתם יכולים ללמוד ממשימה זו על זהויות באופן כללי?

3. כל אדם - יחיד ומיוחד?

א. משל: מפני מה העורב הולך ברקידה?

כל אחד הוא יחיד ומיוחד. אך לא תמיד האדם מקבל את זהותו ושלו. במקום להתעמק בזהותו שלו, הוא רוצה להיות כמו מישהו אחר. במקום להיות הוא עצמו, הוא שוקע בחיקוי של אחרים. במשל שלפניכם נקרא על מישהו שביקש לשנות את זהותו, ומה אירע לו.

פירושי מילים

1. יְשָׁרָה - מצאה חן
2. עֲצָמָיו - עצמותיו
3. מְשַׁחֲקִים - צוחקים, לועגים
4. לֹא עָלְתָה בְּיָדוֹ - לא הצליח

אלפא ביתא דבן סירא

מדרש מן המאה ה-10 לערך שלא ברור מיהו מחברו, העוסק בדמותו של החכם הקדום, בן סירא, מלידתו וילדותו ועד לבגרותו. בין היתר מכיל הספר דו-שיח שהתנהל כביכול בין בן-סירא החכם בן השנה ובין המורה שלו, בצורת עשרים ושניים פתגמים המתחילים כל אחד באות אחרת מן הא"ב, ומכאן שם החיבור: **אלפ-בית של בן-סירא**. היחס במסורת למדרש זה הוא מורכב, ונטו לעתים גם לזלזל בו.

(החיבור מכונה גם "בן-סירא הקטן", כדי להבדילו מן החיבור הקדום, "משלי בן סירא", שהוא אחד מן הספרים החיצוניים המפורסמים, שלא נכנסו לתנ"ך בתקופת בית שני).

כמת בן סירא. איור בשער הספר הקדום במהדורה גרמנית, מאה 17

העורב מופיע במשלים רבים בתרבויות שונות. משל העורב והשועל בציור בכתב יד ערבי מן המאה ה-14(?)

מפני מה העורב הולך ברקידה?

פעם אחת ראה העורב יונה הולכת הליכה יפה יותר מכל העופות.

ישרה¹ בעיניו הליכת היונה. אמר בלבו: אלך גם אני כמותה.

והיה מושבר עצמו² בהליכה. והיו העופות משחקים³ לו.

נתפיש העורב ואמר: אֲחֹזֵר לְהַלִּיכְתִּי הָרֵאשׁוֹנָה.

בֹּא לְחֹזֵר וְלֹא תִּהְיֶה יָכוֹל, שִׁשְׁכַּח הַלִּיכְתּוֹ הָרֵאשׁוֹנָה,

וְהִיָּה כְּמֶרְקֵד – וְלֹא עָלְתָה בְּיָדוֹ⁴ לֹא הַלִּיכָה רֵאשׁוֹנָה וְלֹא אַחֲרֹנָה.

"אלף בית" דבן-סירא, נוסח א'

1. מדוע רצה העורב ללכת כמו היונה? האם אתם מזדהים עם רצונו? הסבירו (חשבו על דוגמא מקבילה מחייכם).
2. עם איזו "דילמה" מתמודד העורב? אילו ערכים שונים מתנגשים בסיפור שלו?
3. עם אילו קשיים היה עליו להתמודד, לפי הסיפור, כדי להשיג את רצונו, ומדוע לדעתכם נכשל?
4. מה הלקח שלמד העורב, לפי הסיפור?
5. מה מלמד אותנו הסיפור על חיינו? כיצד הוא קשור לערך השונות?
6. מה קובע את הזהות של היחיד? השוו בין משל זה ובין המדרש על שמות האדם שלמדתם לעיל.

ב. ה"אני" בעולם החסידות

אל החדר (1919). ציור של הצייר הפולני
Stanisław Dębicki

אל מול דמותו של העורב שביקש ללכת כמו היונה, והפסיד לבסוף את שתי הזהויות גם יחד, נציג שני מקורות חסידיים המדברים בשבחי נאמנותו של האדם לעצמו ולייחודו. ואכן, רבים מהוגי המחשבה החסידית

בראשית דרכה במאות ה-18-19 עסקו - יותר מאחרים עד זמנם - בסוגיית ייחודיותו של כל אדם.

לפניכם שתי מְיָמְרוֹת (אמרות) חסידיות אופייניות קצרות וקולעות, המדגישות ערך זה, ומצביעות בתוך כך על הקושי והאתגר הרב הטמונים בו.

תנועה רוחנית עממית גדולה שנוסדה באמצע המאה ה-18 בידי ר' ישראל בעל-שם-טוב (בראשי תיבות: הבעש"ט). התנועה החלה בדרום פולין והתפשטה בהדרגה בכל רחבי מזרח-אירופה. מקור השם במושג "חסיד" - מי שמרבה בחסד יותר מהמקובל.

החסידות פנתה לכל אדם מישראל, גם לאנשים פשוטים, קש-יום ולא-משכילים, שלא פקדו בדרך-כלל את הישיבות ובתי המדרש. היא ביקשה לתת משמעות לחיי אדם גם במציאות הקשה שבה הוא נתון, ולעורר בו חוויה רוחנית עמוקה. אכן, בזכות דרכה המיוחדת והחדשנית, מצאה החסידות דרך ללבותיהם של מאות-אלפי יהודים, ועוררה בתוך כך גם ביקורת חריפה בקרב ההנהגה המסורתית יותר (ואלו קרויים "המתנגדים"). תלמידיו וממשיכיו של הבעל-שם-טוב ייסדו "חצרות" של חסידים שהתכנסו סביבם, ויצרו חווי חיים מיוחד. מוכרות במיוחד חסידויות חב"ד, ברסלב, גור ואחרות.

את דרכה של החסידות מאפיינים בין היתר שמחה והתלהבות (המתבטאות גם בשירה ובריקודים בצוותא); נאמנות ל"צדיק" (המכונה אדמו"ר), המנהיג הרוחני המשמש מורה-דרך לחסידיו; וחויית דבקות רוחנית של קשר ישיר לאל (המוצאת את ביטויה בזמן התפילה או ה"התבודדות", אבל גם בחיי היום-יום ובעיסוקים גשמיים כמו אכילה ושתייה). החסידויות השונות מתקיימות בצורות שונות עד היום, בעיקר בישראל ובארה"ב, אף שברבות השנים נשחקו חלק מן המאפיינים הללו.

ארבעה דורות לבית סלונים, משפחה חסידית שעלתה לארץ והייתה ממחדשי היישוב היהודי בחברון, הצילום כנראה משנת 1919.

כתבו את המילה "אני" על כרטיס בצורה שתבטא לדעתכם את זהותכם המיוחדת. התייחסו למשל לדברים כמו: גודל האותיות והרווחים ביניהן, סוג הגופן, צבע, זווית, עיטורים שונים וכד'.

אחר-כך העבירו את הכרטיסים ביניכם, ונסו לזהות למי שייך כל כרטיס, לפי צורת הכתיבה.

לחילופין, תוכלו לכתוב בדרך דומה את שמותיכם.

בסיום הפעילות

מומלץ לתלות את התוצרים בכיתה. צרפו להם משפט מפתח מלימודכם בפרק זה.

"הנני" (בהשראת סיפור עקדת יצחק), האומן הישראלי יליד הונגריה, מיכאל סגן-כהן, 1978

ר' מנחם מנדל מקוצק: "אם אני אני ..."

רבי מנחם מנדל מורגנשטרן מקוצק (1787-1859)

מכונה בקיצור - הרבי (או השקרף = מלאך) מקוצק. אחד ממנהיגי החסידות המיוחדים ביותר, מייסד היה חסידות קוצק (עיירה בפולין). היה תלמידו וממשיך דרכו של מנהיג חסידי נודע אחר (אדמו"ר), רבי שמחה בונים מפשיסחה.

החיים בחצרו של הרבי מקוצק התנהלו בשיתופיות ובעוני רב. הוא נודע בחדות מחשבתו ובחריפותו ובהנהגתו התקיפה והתובענית. הוא תיעב בינוניות ושאף כל חייו לאמת חסרת פשרות. דרכו החרגה עוררה התנגדות רבה לא רק אצל מתנגדי החסידות אלא גם בקרב זרמים חסידיים אחרים.

לאחר שחל פיצול בחצרו הסתגר הרבי מקוצק בחדרו במשך עשרים שנה עד לפטירתו. למרות הסתגרותו המשיכו חסידים רבים להגיע אליו ולהסתופף בחצרו. תורתו של הרבי מקוצק היא בעיקרה תורה שבעל-פה. הוא לא השאיר אחריו כתבים מסודרים, ומסופר כי ציווה לפני מותו לשרוף את כל כתביו. עם זאת, יצאו במשך השנים ליקוטים של אמרותיו על פי עדות שומעיהם.

קברו של הרבי מקוצק (מצבה שלישית משמאל), עם בני משפחה נוספים בבית הקברות היהודי בקוצק. צילום: יאיר ליברמן

אם אני אני כי אתה אתה, ואתה אתה כי אני אני –
אז אני לא אני ואתה לא אתה.
אבל אם אני אני כי אני אני, ואתה אתה כי אתה אתה –
אז אני אני ואתה אתה.

1. כיצד אתם מבינים את הרעיון שמאחורי משחק המילים באמרתו של הרבי מקוצק? מהן שתי הגישות העומדות זו מול זו באמרה, ומהו יחסו של הר' מקוצק לכל אחת מהן?

אני אני ואתה אתה.

2. מהו החיוב ומהי השלילה שבכל אחת משתי הגישות הללו?

3. הביאו דוגמאות מחיי בית הספר ומחיי החברה לשתי הגישות העולות מן האמרה.

4. האומנם, לפי האמרה, אדם לא אמור להידמות כלל לזולתו, או להיות מושפע ממנו? פרטו.

5. מה דעתכם, האם עמדת הר' מקוצק עלולה לטפח אגואיזם וחוסר סובלנות כלפי הזולת, או שמא עשויה לטפח דווקא סובלנות ויחס מכבד לאחר? נמקו.

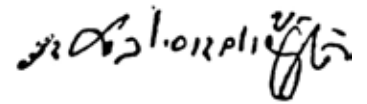
הר' מקוצק אומר דבר די פשוט: עליי להיות כפי שאני משום שזוהי מהותי ולא מתוך השוואה עם הזולת, חיקוי שלו או תחרות עמו (וכך גם באשר לזולת). לאחר הבנת הרעיון המסתתר במשחק המילים של הרבי מקוצק, קל ללמוד ולגלגל על הלשון את הקטע בעל-פה (אתם מוזמנים לנסות). אמרה חריפה אחרת של הרבי מקוצק, הנוגעת באופן מיוחד לענייננו, היא זו:

אין לך דבר בלתי-שונה ממשפול שונה בבלתי-שוים.

6. כיצד אתם מבינים אמרה זו? (שימו לב, המושג "בלתי-שוים" כאן אין פירושו כמו בסלנג בימינו "חסרי ערך", אלא כוונתו: אנשים שונים זה מזה במעמדם או באופיים.)

7. האם האמרה תומכת יותר בערך השוויון או בערך השונות? נמקו.

8. הביאו דוגמאות מן החיים לתופעה שהאמרה מתארת.

חותם אישי

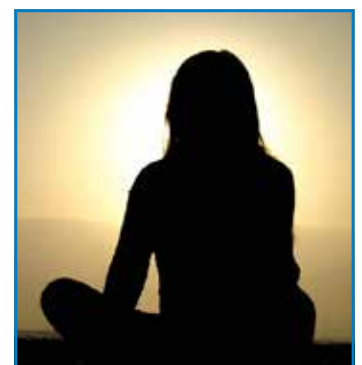
חתימתו של ר' זוסיא

פירושי מילים

1. בשמים - כלומר, לאחר פטירתו, בבית דין של מעלה.
2. האח, ר' אלימלך, היה רב חשוב ומפורסם מאוד בעולם החסידי. בנוסח אחר של האמרה אומר ר' זושא: "אם ישאלו אותי בשמים למה לא היית משה רבנו...".
3. יסתתמו טענותיי - לא יהיו לי טענות נגדיות, לא יהיה לי מה להשיב כדי להצטדק.

רבי משולם זושא (או זוסיא) מאניפולי (נפטר ב-1800)

רב חסידי נודע בפולין במאה ה-18. באחד ממסעותיו עם אחיו, רבי אלימלך מליז'נסק, פגשו השניים את המגיד ממזריטש, שהיה ממשיך דרכו של הבעל-שם-טוב, מייסד החסידות. השניים הפכו לתלמידיו המובהקים, והיו לדמויות מפתח בעולם החסידות. ר' זושא נתמנה לאדמו"ר בעיירה אניפולי, חי בדוחק רב, והפך בחייו לסמל של תמימות, ענווה וטוב לב. כשהוכיח את אנשי עיירתו על מעשיהם, היה מתוודה בפניהם תחילה על חטאיו שלו - זה היה סוד הצלחתו. האמרה המובאת כאן היא מאמרותיו המפורסמות ביותר.

חידוש לעולם

צילום: Dingzeyu Li

רבי משולם זושא מאניפולי: "למה לא היית זושא?"

גם מימרה חסידית קצרה זו מכוונת לחשיבות החותם האישי המיוחד של כל אדם.

ר' זוסיא היה רגיל לומר: "אם ישאלו אותי בשמים¹, למה לא הייתי אלימלך (אחי)² - אדע מה להשיב. אבל אם ישאלו אותי, למה לא הייתי זושא - יסתתמו טענותיי³".

1. מהי משמעות כל אחת משתי השאלות "מדוע לא היית אלימלך" ו"מדוע לא היית זושא", ומה ההבדל ביניהן?
2. הביאו דוגמא מחייכם למשמעותה של אמרה זו (למשל מתחום הלימודים, התחביבים וכד').
3. לאמרה שני נוסחים (ראו ההערה שבפירושי המלים) באחד - מתייחס ר' זושא לאחיו אלימלך, ובשני - למשה רבנו. מדוע לדעתכם נולדו שני הנוסחים, ומה ההבדל ביניהם? איזה הוא המקורי לדעתכם ומדוע?
4. מה לדעתכם אמור האדם להשיב האדם לשאלה, "מדוע לא היית אתה עצמך"? האם ייתכן בכלל מצב כזה?
5. במה דומה אמרה זו לאמרתו של הר' מקוצק ומה היא מוסיפה לה?

סיכום תמציתי של הגישה החסידית נמצא בדברים הבאים של הפילוסוף **מרטין בובר**. (על דמותו ראו במושג בפרק השישי).

עם כל אדם ואדם בא חידוש לעולם, משהו ראשון ויחיד, שצוד לא היה כמותו. לפי תורת החסידות, חייב כל אדם מישראל לידע גלגון בדעתו, שהוא יחיד בעולם מבחינתו, ועדיין לא היה בעולם כדומה לו, כי לו (אילו) כבר היה כמותו בזה העולם - שוב לא היה צורך בו, שיבוא הוא לעולם.

כל אדם בריאה חדשה הוא ועליו לתקן את מידתו (= מקומו, אופיו) בזה העולם... הדבר שהוא יחיד ומיוחד בכל אדם ואין כמותו בשום אדם אחר, אותו חייב האדם לפתח ולהביאו לכלל מעשה, ולא שיחזור על מה שכבר עשה (עשה אותו) אדם אחר, ואפילו גדול שבגדולים.

(מרדכי מרטין בובר, דרכו של אדם על פי תורת החסידות, פרק ב, מוסד ביאליק תשי"ז, עמ' 15-16)

- כיצד מבסס בובר את הטענה שכל אדם הוא יחיד ומיוחד בעולם?
- איזו מסקנה מעשית מסיק מכך בובר?

ג. הראי"ה קוק: סוד העצמיות

נעבור כעת אל המאה ה-20 ונראה כיצד הרעיון החסידי שלמדנו לעיל התגלגל והתחדש במשנתו של הראי"ה (הרב אברהם יצחק הכהן) קוק במאה העשרים (ראו מושג בפרק ראשון עמוד 32). כפי שתראו, הוא חוזר אל דמותו של אדם הראשון ואל המשנה שלמדנו (בהתבססו גם על רעיונות קבליים, המהווים בעצמם רקע למחשבה החסידית).

פירושי מילים

1. באי עולם = בני האדם
2. עצמיותו = זהותו העצמית המיוחדת
3. מאיזה צד - מבחינה כלשהי
4. סוף כל סוף = בסיכומו של דבר
5. משתלם = מתקרב לשלמותו

... כשימצא כל אחד מבאי עולם¹ את עצמו, יהיה הוא כאדם הראשון שיחיד היה בעולם ואין עימו אחרים להשפיע עליו ולטשטש עצמיותו².

כל מה שנכנס בנשמה אחת מהשפעת חברתה, אף על פי שמועיל לה הדבר מאיזה צד³ – שסוף כל סוף⁴ הוא מקנה לה איזה ידיעה או הרגשה טובה ומועילה לפעמים – הוא עם זה מזיק לה גם כן, במה שהוא מערב יסוד זר במהותה. ואין העולם משתלם⁵ כי אם במעמד של שלילת ההשפעה הזרה. "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אהיו לאמר, דעו את ה'; כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד-גדולם, נאם-ה'..." (ירמיהו לא, 33) ...

הראי"ה קוק, אורות הקודש, א', עמ' 13

במאבק לעצמיות

דיוקן הרב קוק (מימין) במיצג "תוצרת הארץ" מאת האומן דוד טרטקובר. העבודה מוצגת בכיכר מרכז סוזן דלל בתל-אביב, ובה דיוקנאות של אנשי רוח מתקופת העלייה השנייה, שהתגוררו בשכונת נווה צדק. עוד ביצירה (מימין): ש"י עגנון, דוד שמעוני, א"ז רבינוביץ (אז"ר), י"ח ברנר ודבורה בארון (למטה). (צילום: יעל י', ויקיפדיה)

1. מה החיובי ומה השלילי בהשפעות הדדיות, לפי הרב קוק? חוו דעתכם.
2. הסבירו כיצד קושר הרב קוק את דבריו בדמותו של אדם הראשון.
3. בדבריו מצטט הרב קוק פסוק מספר ירמיהו, המתאר מציאות מושלמת שתהיה לעתיד לבוא, ומאיר אותו באופן מקורי. הסבירו את פירושו של הרב קוק לפסוק. במה הוא שונה מן הפירוש הפשוט לפסוק? מה מפתיע בפירושו?
4. האומנם, לפי הרב קוק, אין לאדם שום דבר ללמוד מזולתו? נמקו.

5. קראו את השיר "בן אדם, עלה!" המבוסס גם הוא על דברים שכתב הרב קוק. מהו הקשר בין השיר ובין דבריו על העצמיות? (אתם מוזמנים להאזין לביצוע השיר.)

6. האם לדעתכם הרב קוק מימש בחייו את תפיסתו על העצמיות? קראו על סיפור חייו ובסו עליו את תשובתכם.

בן אדם, עלה / הראי"ה קוק

בן אדם,
עלה למעלה,
עלה!
כי בַח עז לך,
יש לך כַנְפֵי רוּחַ,
כַנְפֵי נְשָׁרִים אֲבִירִים.
אל תִּכְחַשׁ בָּם
כִּן יִכְחָשׁוּ לְךָ,
דְרוֹשׁ אוֹתָם –
וְיִמְצְאוּ לְךָ מִיד.

שמחת החסידים. פרט מתוך
מנורת הכנסת, בנו אלקן, 1956.
צילום: תמר הירדני

השיר מבוסס על מילותיו של הרב קוק בספרו "אורות הקודש" [א', ס"ה]. הוא קורא לאדם לממש את הכוחות הגנוזים בו, ומזהירו שלא לכחש בהם ולהתכחש אליהם. כאשר האדם מסרב להכיר בפנימיותו העצמית, ואינו מאמין בכוחו לשינוי ולעלייה המתמדת, כוחות אלו נחלשים, ונעלמים מאליהם.

לפי הרב קוק, כשימצא כל אדם את "עצמו" (עצמיותו), יהיה גם הוא כאדם הראשון יחיד בעולם, ללא אחרים המשפיעים עליו ומטשטשים את עצמיותו. ההיענות של אדם לתכתיבי החברה, ואפילו להשפעתו של אדם יחיד אחר - גם אם יש בה גם מן החיוב - יש בה "יסוד זר" לאדם. התכלית, לדעתו, היא עצמיות מוחלטת. עוד עולה מדבריו באופן מפתיע כי, לא רק שגילוי וטיפוח ה'עצמי' אינו פוגע בהכרת האדם את האל, אלא אדרבה: הכרת האל הראויה היא רק זו הנובעת מתוך עצמיותו הייחודית של האדם. למעשה, יש בדברי הרב קוק משום הסתייגות מן התפיסה הרווחת שלפיה המסגרת החברתית היא זו המאפשרת לאדם לממש את עצמו באופן אופטימלי. לדעתו, אותה מסגרת עצמה והקשרים הבין-אישיים שהאדם חשוף אליהם בהכרת, עשויים להיות גם בבחינת השפעות חיצוניות הזרות למהותו ומעכבות את תהליך המימוש העצמי השלם שלו.

תפיסה כמו זו שעלתה מן המקורות השונים עד כה מכונה: אינדיבידואליזם.

אינדיבידואליזם

שיטה בפילוסופיה המדגישה את ערכו הייחודי, חירותו וריבונותו של הפרט על חייו. הפירוש המילולי של המילה הלטינית 'אינדיבידום' הוא: "בלתי ניתן לחלוקה". הכוונה היא לאדם היחיד, שרואים בו יחידה העומדת בפני עצמה: יצור שלם, חופשי ועצמאי.

המושג אינדיבידואליזם מנוגד לקולקטיביזם, המתייחס לאדם לא כפרט עצמאי אלא כחלק מחברה שלמה (קולקטיב). עמדה זו מייחסת חשיבות רבה לחופש המחשבה ולחירויות הפרט בהשוואה לאינטרסים הכלליים של החברה והמדינה. עם זאת, האינדיבידואליזם אינו שולל את שייכותו של האדם לחברה, כל עוד אינה פוגעת בחופש הבחירה ובאוטונומיות שלו.

שורשיו הפילוסופיים של האינדיבידואליזם ביוון העתיקה, והוא התעורר שוב באירופה בתקופת הרנסאנס (החל במאה 16 בערך). במאה העשרים עלתה תפיסה זו ביתר שאת כחלק מהלך הרוח הדמוקרטי והליברלי במדינות המערב.

צילום: Greg Rakozy

4. ייחוד, בדידות, שותפות - מבטים מודרניים

א. "כיסופים לאהבה וחרדה מפני הנפרדות" - מבט פסיכולוגי בעקבות אריך פרום

אריך פרום, 1900-1980

הוגה-דעות, פסיכולוג חברתי ופסיכואנליטיקאי יהודי-גרמני, מראשי הזרם ההומניסטי בפסיכולוגיה. נולד בגרמניה למשפחה דתית אורתודוקסית. עם עליית הנאצים עבר לשווייץ ואחר-כך לארה"ב.

פרומו השתמש בכלים של הפסיכואנליזה של פרויד כדי לנתח את העולם המודרני ואת השפעתו על חיי הנפש של האדם. הוא הדגיש את חשיבות הצרכים הנפשיים, הבין-אישיים והחברתיים (ולאו דווקא המיניים, כמו פרויד) לאיכות חיי האדם, והבליט את חירותו של האדם לצמיחה ולהגשמה עצמית כמטרת-על של הקיום האנושי.

בין חיבוריו: "אומנות האהבה" (1956), "מנוס מחופש" (1941)

הצורך העמוק ביותר של האדם לצאת מכלא בדידותו. בדידות, ציור של האנס תומה, 1880

בעוד שדמיון וזהות בין אנשים מעוררים תחושת שייכות ותמיכה, המצב של היות יחיד ומיוחד עשוי לעורר גם הרגשה של נבדלות ובדידות. הפסיכולוג האמריקאי-יהודי אריך פרום היטיב לתאר בספרו הנודע "אומנות האהבה" (1956) את בעיית הבדידות בעידן המודרני. הספר נחשב פורץ דרך, והפך בזמן קצר לקלאסיקה. בספר זה - כמו ברבים מחיבוריו האחרים - התמודד פרום עם מצוקות הקיום האנושי שהתעצמו בעידן המודרני יותר מאי-פעם.

פרומו קובע כי התשובה המרכזית למצוקות אלה היא אהבה וקשרים אמיתיים לסוגיהם - קשרים בתוך המשפחה, בין בני-זוג, בין בני אדם בכלל, ואף קשרים עם בעלי חיים ואובייקטים דוממים, ולהבדיל - הקשר עם אלוהים.

בזיקה לסיפור אדם הראשון בגן עדן ולמסקנה של אלהים כי "לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב, 19), פרום דן בסוגיית יחסיו הבין-אישיים והרומנטיים של האדם בזמננו. לדבריו, היכולת לאהוב היום, בעולם מנוכר של אנשים החיים כיחידים נפרדים, שוב אינה טבעית ומובנת מאליה, כפי שהייתה אולי בעבר. הוא קובע כי אהבה היא "אומנות", ובניגוד למה שמקובל לחשוב, היא דורשת לימוד!

לפניכם פסקאות אחדות מהפתיחה לחלק השני של הספר, תחת הכותרת: "האהבה, התשובה לבעיית הקיום האנושי". הבאנו לפניכם כאן ציטוט ארוך יחסית מדברי פרום בגלל חשיבות הנשאל לחיינו כיום.

אתם מוזמנים לקרוא אותו ברצף או לבחור ממנו קטעים נבחרים.

בעיית הבדידות

הצורך העמוק ביותר של האדם, אם כן, הוא הצורך להתגבר על נפרדותו, לצאת מכלא בדידותו. הכישלון המוחלט להשיג את המטרה הזאת פירושו אי-שפיות ... האדם - בכל הדורות והתרבויות - ניצב לפני פתרון השאלה האחת והיחידה: איך להתגבר על הנפרדות, איך להגיע לאיחוד, איך לחרוג מחייו כפרט ולמצוא את עצמו במצב של אחדות. ... השאלה היא אחת, מאחר שהיא צומחת מקרקע אחת: המצב האנושי, תנאי הקיום האנושי. התשובה משתנה. אפשר לענות על שאלה זו בפולחן בעלי חיים, בקורבנות אדם או בכיבושים צבאיים, בהתמכרות למותרות, בפרישות סגפנית, בעבודה אובססיבית, ביצירה אומנותית, באהבת האל ובאהבת האדם. ... מספר מצומצם

בלבד של תשובות שניתנו, ושיכלו להינתן על ידי האדם בלבד בתרבויות השונות שבהן חי. תולדות הדת והפילוסופיה הן תולדות השאלות והתשובות האלה, [...]

הפחד להיות שונה

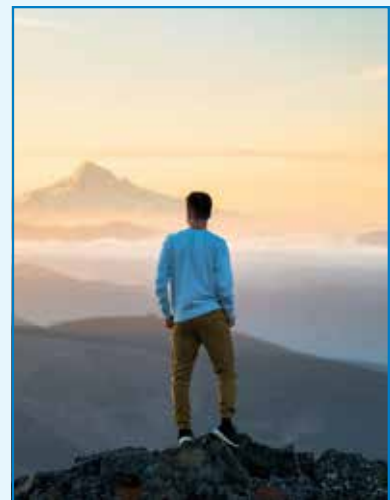
נסחף בעדר? צילום: jairoagua

אפשר להבין את הפחד להיות שונה, את הפחד להיות במרחק צעדים ספורים מהעדר¹, רק אם מבינים כמה עמוק הוא הצורך לא להיות נפרד ... אבל, לאמיתו של דבר, בני אדם **רוצים** להסתגל במידה רבה יותר משהם **אנוסים** (מוכרחים) להסתגל, לפחות בדמוקרטיית המערביות. רוב בני האדם אפילו אינם מודעים לצורך שלהם להסתגל. הם חיים באשליה שהם נוהגים לפי השקפותיהם ונטייתיהם, שהם אינדיווידואליסטים, שהגיעו להשקפותיהם בעקבות חשיבה עצמית - ורק מקרה הוא שהרעיונות שלהם הם גם הרעיונות של כלל הציבור. תמימות הדעים של הכלל משמשת הוכחה לנכונות הרעיונות "שלהם".

מאחר שעדיין קיים צורך להרגיש בייחוד כלשהו, הצורך הזה בא על סיפוקו בהבדלים פשוטים דווקא. כגון ראשי התיבות על תיקי [...]

שוויון ושונות

הנטייה הגוברת הזאת לצמצום ההבדלים קשורה בקשר הדוק למושג **השוויון** ולחוויתו כפי שהוא מתפתח בחברות המתועשות המתקדמות ביותר. פירושו של השוויון, בהקשר דתי, היה שכולנו ילדי האל, שכולנו שותפים לאותה הוויה האנושית-אלוהית, שכולנו אחד. פירושו היה גם שיש לכבד את עצם ההבדלים בין היחידים, שאמנם נכון כי כולנו אחד, אבל נכון גם שכל אחד מאיתנו הוא הוויה יחידה במינה, קוסמוס בפני עצמו. הכרה זו בייחודו של הפרט מבוטאת למשל במאמר התלמודי: "כל המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם ומלואו; כל המאבד נפש אחת כאילו איבד עולם ומלואו."² שוויון כתנאי להתפתחותה של העצמיות היה גם משמעותו של המושג בפילוסופיה של הנאורות המערבית. [...]

הוויה יחידה במינה, קוסמוס בפני עצמו. צילום: Tim Bogdanov

בין אחדות לאחידות

בחברה הקפיטליסטית³ של ימינו השתנתה משמעותו של השוויון. כשאנו אומרים שוויון אנו מתכוונים לשוויון בין אוטומטים; בין בני אדם שאיבדו את הייחוד שלהם. **שוויון היום משמעו "אחידות" ולא "אחדות"**. זו האחידות של הפשטות, של בני אדם העובדים באותן המשרות, שמשעשעים את עצמם באותם השעשועים, שקוראים באותם העיתונים, שיש להם אותן ההרגשות ואותם הרעיונות ...

1. העדר - הכוונה לתופעת ה"עדר" שבה בני-אדם נוטים להתקבץ בקבוצות ולהתנהג באופן דומה, כמו בעלי-חיים (למשל עדר כבשים המתכנסות יחד מתוך התגוננות). בביטוי זה בהקשר האנושי הכוונה היא בדרך כלל להתנהגות לפי אופנות, טרנדים, לחץ-חברתי וכד'
2. על רעיון זה למדנו בפרקים הקודמים.
3. על כך ראו ביתר הרחבה בפרק השישי של ספר זה.

"האדם נעשה מעין בורג ...". הפועל כחלק מהמכונה. סצנה מסרטו של צ'רלי צ'פלין, "זמנים מודרניים", 1936

החברה של זמננו מטיפה לאידיאל הזה של שוויון לא-אישי משום שהיא זקוקה לאטומים אנושיים¹, שכל אחד מהם זהה לחברו, כדי שיפעלו כגוש המוני, בצורה חלקה, בלי חיכוך. איחוד באמצעות קונפּוֹרְמִיּוֹת? אינו כה עז ואלים. הוא רגוע, מוכתב על ידי השגרה, ומסיבה זו בדיוק תכופות אין בו די כדי לשכך את חרדת הנפרדות. שכיחות האלכוהוליים, ההתמכרות לסמים, המיניות הכפייתית, וההתאבדות בחברה מערבית בת ימינו הם סימפטומים לכישלון היחסי של קונפורמיות העדר. יתר על כן, הפיתרון הזה נוגע בעיקר לנפש ולא לגוף ...

לקונפורמיות העדר יש יתרון אחד בלבד: היא מתמדת וסדירה. היחד מוכנס אל דפוס הקונפורמיות בגיל שלוש או ארבע, ומכאן ואילך אינו מאבד עוד את מגעו עם העדר ...

השְׁגָרָה כאיום על האנושיות

נוסף על הקונפורמיות יש לתת את הדעת על גורם נוסף של החיים בימינו: התפקיד שממלאות שגרת העבודה ושגרת ההנאה. האדם נעשה מעין בורג, חלק מכוח עבודה, או מצבא ביורוקראטי של פקידים ומנהלים. נותרה לו יוזמה מעטה בלבד, ארגון העבודה מכתוב את משימותיו; אפילו אין הבדל גדול בין הניצבים במרום הסולם ובין הניצבים בתחתיתו. כולם מבצעים משימות שמכתיב המבנה הכללי של הארגון, במהירות מוכתבת, ובצורה מוכתבת.

"גם הבידור הוא עניין של שגרה ..."
פיתוי העיר הגדולה. כיכר הטיימס בניו-יורק. צילום: Joshua Earle

אפילו הרגשות מוכתבים: עליזות, סובלנות, אמינות, שאפתנות, ויכולת להסתדר עם כולם בלא חיכוך. גם הבידור הוא עניין של שגרה הנעשית בדרכים דומות ... את הספרים בוחרים מועדוני הספר, את הסרטים בוחרים חברות הסרטים ובעלי בתי הקולנוע המשלמים גם על סיסמאות הפרסומות; גם שעות המנוחה עשויות מעור אחד: טיול יום ראשון במכונית, צפייה בטלוויזיה, משחק קלפים, מסיבות חברתיות. מלידה ועת מיתה, מיום שני ליום שני², מבוקר עד ערב - כל הפעילויות שגורות ומיוצרות מראש.

איך יוכל אדם שנלכד ברשת השגרה שלא לשכוח כי הוא אדם, פרט יחיד במינו, שניתנה לו ההזדמנות האחת הזאת לחיות ...

אמנות האהבה, תרגום מאנגלית: דפנה לוי, הוצאת זמורה ביתן, עמ' 16-18; 20-23; בדילוגים.

1. אטומים אנושיים - בני אדם העומדים כל אחד לעצמו וזהים זה לזה (כמו אטומים), ללא חיבור אמיתי ביניהם
2. קונפורמיות - סְתָגְלוּת, הליכה בתלם, אחידות
3. מיום שני ליום שני - על פי מבנה השבוע בעולם המערבי הנוצרי יום ראשון הוא יום המנוחה, וביום שני שבים לעבודה.

ההזדמנות האחת הזאת לחיות.
צילום: Ben White

1. לפי פרום, "הצורך העמוק ביותר של האדם הוא הצורך להתגבר על נפרדותו". מדוע?
2. לפי פרום, מדוע בעיית הנפרדות החמירה במשך ההיסטוריה, והיא חריפה במיוחד בעידן המודרני? חוו דעתכם על טענתו.
3. מה ההבדל בין "אחדות" ובין "אחידות", לפי פרום? הביאו דוגמאות מחייכם, והסבירו מדוע נוטים לבלבל ביניהן. חוו דעתכם.
4. פרום מציג שתי דרכים שאימץ האדם כדי להתמודד עם בעיית הנפרדות: הסתגלות (קונפורמיות) והשגרה. הסבירו כיצד כל אחת מהן עשויה לסייע בהפחתת חרדת הנפרדות.
5. מהן, לפי פרום, החסרונות והסכנות בנקיטת הפתרונות הללו? מהי האלטרנטיבה, לפי דבריו? חוו דעתכם.
6. לסיכום, לאור דברי פרום, כיצד ניתן להבין את משמעות הסיפור על בריאת האדם **יחידי**? כיצד אפשר לראות בדבריו מעין פרשנות חילונית לסיפור המקראי? לשיטתו, האם בעיית הבדידות של האדם ניתנת לפיתרון מלא? נמקו.
7. פרום כתב את דבריו לפני עידן הרשתות החברתיות. כיצד לדעתכם משפיעה המציאות של רשתות אלו על יחסי חברות וקשרים בין-אישיים, לאור תפיסתו?
8. כיצד אתם מציעים לעודד ולהעמיק קשרי חברות בעולם של מסכים ורשתות חברתיות?

ב. גרייס אגילר: במאבק למען זהות אישית ועצמאות רוחנית בתקופת ההשכלה

בעיצומה של תקופת ההשכלה (הסבר על תקופה זו ראו בהמשך הפרק) והמאבק של יהודים לשוויון זכויות באנגליה התבלטה **גרייס אגילר** - הסופרת היהודייה היחידה באנגליה של המאה ה-19 - שפרשת חייה העגומה אינה מאפילה על יצירתה ותרומתה יוצאת הדופן לזמנה.

מטרתה המרכזית של אגילר במפעלה הספרותי הייתה כפולה: בעולם היהודי - לטפח גאווה בקרב קוראיה היהודים שהיו נתונים בלחץ חברתי להמיר את דתם; ובעולם הנוצרי - לפעול למען קבלת היהודים מתוך שוויון וסובלנות. כפי שנראה היא אף הציעה חזון מרחיק לכת ליחסים בין יהודים לנוצרים.

"רוח היהדות", ספרה ההגותי שפורסם תחילה בארה"ב, היה כנראה הספר הראשון של אישה יהודייה שנכתבה עליו ביקורת ספרים (בעיתונות היהודית שהייתה בעצמה בראשית דרכה). בין היתר הועלו שם טענות על מעורבות נשים בפעילות ציבורית ועל כך שאגילר מושפעת מדרכי כתיבה של נשים נוצריות.

בכתיבתה השמיעה אגילר קול נשי ייחודי לתקופתה. היא עסקה רבות בצורכיה הרוחניים של האישה בזמן החדש, ובהעצמתה במשפחה, בתור אם ומחנכת. חיבורה "**נשות ישראל**" מוקדש לנשים בולטות בתנ"ך, בתלמוד ובעת החדשה. היא ביקשה לעודד צעירות יהודיות להתגאות בזהותן, וקראה להן להתחזק ביהדותן באמצעות התפתחות אישית ומימוש עצמי רוחני ואינטלקטואלי.

שאלות ?

1. מהי הדילמה הבסיסית שבפניה עומדים אגילר והיהודים בני דורה?
2. הביאו דוגמאות שונות מסיפור חייה ומיצירתה של גרייס אגילר לחשיבותו של ביטוי אישי לעומת לחץ חברתי.

לפניכם שני קטעים קצרים מחיבוריה, שבהם משתקפות דרכה האינדיווידואלית של אגילר ועמדותיה יוצאות הדופן לזמנה על עצמאות רוחנית. בקטע הראשון היא עומדת על חשיבות החינוך שמקבלים ילדים מהוריהם בכיוון מימושו של יעד זה, ובקטע השני - על עוצמה אישית המאפשרת קבלה ולמידה מן האחר.

אנו מבקשים שאת ההרגשה האצילית הזו של עצמאות רוחנית, תיטע כל אם עבריה בילדה. בענווה, אך גם בכובד ראש ומתוך תפילה, אנו מבקשים מכל אב עברי לסייע ולהבטיח תחושה זו. בל נזהם את אוזניהם של ילדי ישראל בהתייחסות להישגים ארציים וליריבות חומרית. תחת זאת ניתן לילד לשמוע משפתי אביו את ... תענוגות הדעת והלב, שאם לא יוצקו באדם מילדותו, לא יוכלו להיכנס ללבו ולקנות בו שליטה בשנים שיבואו אחר כך. בכישרון ובאופן מלבב יוכל מוסר האב לסייע לתורת האם (על פי הפסוק (משלי א, 8): "שִׁמְעַת בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיָּהּ וְאֵל תִּשְׁמַע תִּנְוֶה אֶמְךָ"), ולהאיר את המלאכה הברוכה - יחד עם זאת מלאת המתחים ... - לטהר ולהפוך לאציליים ולרוחניים את לבם ואת דעתם של הילדים.

Grace Aguilar, *The Women of Israel*, D. Appleton, New-York, 1889, p. 144

בין ייחוד והשתלבות. ציור של בית הכנסת הגדול בלונדון, 1810 (הופצץ ונחרב בזמן מלחמת העולם השנייה)

גרייס אַגְיֵלֶר - Grace Aguilar (1847-1816)

סופרת ומשוררת יהודייה בתקופת ההשכלה. נולדה בלונדון למשפחה יהודית שברחה מפני רדיפות האינקוויזיציה בפורטוגל במאה ה-18. אביה עמנואל היה מוזיקאי, וממנהיגי קהילת יוצאי ספרד ופורטוגל בלונדון. קיבלה חינוך יהודי דתי וכללי אופייני לבני מעמד הבינוני, ועסקה במוזיקה ובאומנויות. גרייס חלתה בילדותה וסבלה ממחלות כל חייה.

גרייס החלה לכתוב ספרות בהיותה בת 12. בשל מחלת אביה עברה המשפחה בילדותה לעיירת חוף דרומית, שם חיברה גרייס את המחזה הראשון שלה. בגיל 15 החלה לכתוב את הרומן 'עמק הארזים' (המתורגם גם לעברית) העוסק בתקופת האינקוויזיציה הספרדית ובמאבק לזהות יהודית. לבקשת אביה, תרגמה גרייס לאנגלית את הספר "לזכות ישראל" שכתב יצחק-אורביו דה קסטרו, אנוס בן המאה ה-17, שעונה בידי הכנסייה הנוצרית ושב ליהדותו בפומבי באמסטרדם. גרייס אף סייעה לאימה בניהול בית ספר יהודי לבנים. כתיבתה עוסקת בעיקר בהיסטוריה ובדת וכן ברומנים היסטוריים. בין חיבוריה: חיבור תיאולוגי "שמע ישראל: רוח היהדות" (1840), ו"נשות ישראל" (1845).

עם הידרדרות מצבה הרפואי (שנה אחרי פטירת אביה) עברה גרייס בשנת 1847 לפרנקפורט בגרמניה לקבלת טיפול רפואי, אך שם נפטרה ונקברה, והיא בת 31 בלבד.

אין דבר שמרחיב את הדעת, הלא משוחדת, יותר מלהצטרף לבני אמונה אחרת בטקסיהם הדתיים. אבל חייבת זו להיות דעת בלתי משוחדת, רוח עדינה ורבת חסד. אחרת תהיה התוצאה ההפך משחרור והרחבת הרעיונות.

לא ניתן לאף יהודי שבז לנוצרי להיכנס לבית התפילה של האחרון; אם יעשה כך, יהיה זה רק על מנת לצחוק אל דרשות שהוא לא מבין, או אל אמונה שהוא לא יראה בה כל יופי מוסרי. הבוז לדת אחת אינו הוכחה להיות דת אחרת - הדת שלו - איתנה יותר.

בכל דת נמצא כי אלה המשוכנעים באמיתות השקפותיהם שלהם, מוכנים לאפשר לדעתם חסד וחירות יותר מאשר אלה האוחזים רק בפטפוטים ושברים מן הדת.

אני מודה לאל, שברחמי אפשר לי להיות משוכנעת כל כך באמת ובקדושת אמונתי שלי, כך שלתענוג ייחשב לי להצטרף אל הנוצרים בדרשותיהם. אם נחפש, נמצא בכל דרשה ... משהו שיחדור ללבנו, דבר מה שיכה את חדריה הפנימיים ביותר של הנפש ...

שׁוֹתפּוֹת בֵּין-דְּתִיּוֹת. "יָדַיִם מֵתַפְלָלוֹת", תְּחָרִיט שֶׁל הָאוֹמֵן וְהַמְּלוֹמֵד הַגֵּרְמָנִי אֶלְבֶּרְכְּט דִּיֶּר, מֵאֵה 16

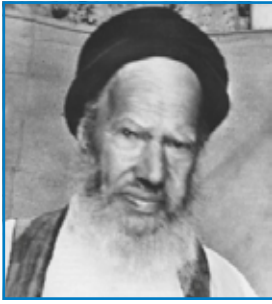
Grace Aguilar, **Sabbath Thoughts**, The Twenty-Second Psalm, J. Wertheimer and Co., London, 1853, pp. 1-2 (שני הקטעים מעובדים ומובאים על פי התרגום לעברית באתר **החכם היומי**)

1. מהו תפקידו העיקרי של החינוך, לפי אגילר, וכיצד הוא קשור לביטוי האישי של האדם?
2. מדוע, לפי אגילר, בני דתות שונות יכולים להיפתח זה לזה וללמוד זה מזה מבלי שהדבר יהווה איום על אמונתם שלהם? חוו דעתכם.
3. האם לדעתכם אפשר לאמץ תפיסה זו גם ביחסים שבין דתיים וחילוניים? נמקו.

נפוליאון מעניק שוויון זכויות ליהודים, 1806

חכם כִּלְפֹן מֶשֶׁה הַכֶּהֵן (1874-1950)

מגדולי חכמי האי ג'רָבָה (בדרום תוניסיה). למד אצל אביו ואצל מי שהיה לימים רבה הראשי של תוניסיה. בצעירותו חלה ונפגע בעיניו, דבר שהקשה עליו כל חייו. שנים רבות סירב לשימש ברבנות, אך בגיל 43 נתמנה לחבר בית הדין בג'רבה, ואחר-כך עמד בראשו עד פטירתו. בכל השנים שמילא תפקידים ציבוריים סירב בתוקף ליהנות ממעמד מיוחד, ונדע בצניעותו ובהדהותו עם עניי הקהילה. הוא תיקן תקנות חשובות לשימור היהדות בג'רבה, ובה בעת פעל רבות בעניין הציוני.

במהלך חייו חיבר חכם כִּלְפֹן כארבעים חיבורים, שרק חלקם יצאו לאור (בחייו או אחרי פטירתו), ביניהם ספר שאלות ותשובות, פירושים לתורה וספרי דרשות. בחיבורו 'גאולת משה' עסק רבות בדמותה של מדינת ישראל לכשתוקם. אחרי הקמתה הוא אף קבע לחגוג את יום עצמאותה באי ג'רבה במשך שלושה ימים). עקב מצב בריאותו נמנע ממנו לעלות ארצה. בשנת 2005 הועלו עצמותיו לישראל, והוא נקבר בירושלים.

נגנים יהודים ומוסלמים, מקנאס, מרוקו, 1925. מוזיאון העם היהודי בבית התפוצות, המרכז לתיאוד חזותי ע"ש אוסטר, באדיבות יוסף טולדנו, ישראל. Courtesy of Joseph Toledano, Israel

ג. ר' כלפון הכהן: אחים ושונים אנחנו

בעת החדשה הולכים ומתרבים ביטויים של הכלה וסובלנות - המבוססים על שיקולים רעיוניים ועקרוניים, ולא רק על אילוצים פוליטיים. נביא כדוגמא את דברי ר' כלפון הכהן, אחד ממחכמי המזרח, שחוו את שינוי המודרנה בקצב ובדרך שונים מאשר במדינות המערב (דוגמת אנגליה במקרה של אגילר), וביטאו בדבריהם תפיסה מתקדמת שוויונית ביחס לבני דתות שונות החיים יחד.

ראוי ונכון לנו להכיר את ערך האדם, כי בצלם אלוהים ברא את האדם, ואין ראוי להיות במחלוקת עם שום נברא, בין ישראלי ואחיו הישראלי, או בין ישראלי ונוצרי, או בין ישראלי וישמעאלי. כי בנוגע אל האנושיות ויישוב העולם - אחים אנחנו.

אך בנוגע אל הדת והדין - הם ילכו להם באשר יחפצו, ואנחנו נלך בשם ה' ובתורתו הקדושה הכתובה והמסורה. ואין לכל הממשלות מבוא² במה שנוגע אל הנפשות³, כי רק הגופים⁴ נידונים לפניהם, ולכן הרשונו לעשות כתורה וכמצווה.

חכם כלפון משה הכהן, "זכות משה", דרוש ד', לאתחלתא דגאולה (הודפס בתוך "מטה משה", עמ' ס"ד, תרע"ט, 1918) (על פי אתר "החכם היומי")

פירושי מילים

1. ישמעאלי - כינוי למוסלמי (לפי המסורת המוסלמים הם כביכול צאצאי ישמעאל, בן יצחק).
2. מבוא - גישה, תביעה או יכולת כפייה ואכיפה
3. הנפשות - כלומר: האמונות שבנפש
4. הגופים - כלומר: המעשים הפיזיים של בני האדם (שרק עליהם חלים חוקי המדינה)

1. לפי חכם כלפון, במה בני אדם בני דתות שונות הם "אחים", ומדוע יש מקום לקיום השונות שביניהם?
2. בדברי חכם כלפון שחי בראשית המאה ה-20 באה לידי ביטוי הבחנה פוליטית-מודרנית בין תחומים שבהם השלטון רשאי להתערב בחיי נתיניו, ותחומים שהם ברשותו הפרטית של האדם. הסבירו את ההבחנה, חוו דעתכם לגבי יישומה גם בהקשרים אחרים, למשל שאלות מתחום הדת והמדינה בישראל.

אכן, במהלך ההיסטוריה יש דוגמאות רבות לדו-קיום של יהודים ומוסלמים בארצות שונות לצד דוגמאות למתיחות ואיבה. למשל ב"תור הזהב" של יהודי ספרד (החל במאה ה-10 בערך), השתלבו היהודים בחיי החברה, הכלכלה והתרבות של המדינה, ואף מילאו תפקידים חשובים בחצרות המלכים. גם בעת החדשה מצויות דוגמאות רבות לחיים משותפים, כבוד הדדי יחסי שכנות טובים של יהודים ומוסלמים.

5. על ערכי הסובלנות והפְּלוּרָלִיזְם

דברי אגילר מעלים בעקיפין שני ערכים חשובים בחברה חופשית, המבוססים למעשה על ההכרה והכבוד לשונות שבין בני אדם: **סובלנות ופְּלוּרָלִיזְם**.

ערכים אלו חשובים במיוחד בחברה שבה חיים זה לצד זה קבוצת רוב וקבוצות מיעוט (דוגמת חברת הרוב הנוצרית באירופה והקהילה היהודית שחיה כמיעוט בקרבה). ערכים אלו הם תנאי לדו-קיום בחברה מגוונת, וכמובן יש לכך דוגמאות רבות גם בישראל בימינו.

סובלנות

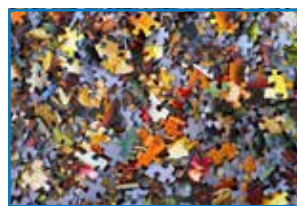
סובלנות היא יחס של קבלה וכבוד כלפי השונה, בדרך כלל כלפי המיעוט בחברה (מבחינה דתית, מינית, תרבותית, מוצא וכו'). המילה נגזרת מן השורש סב"ל, כלומר: הסובלן כביכול מוכן לסבול את האחר, אף על פי שהוא דוחה את דעותיו או אורחות חייו (ואפילו "סובל" מהן). בלועזית: **טוֹלֶרַנְטְיָה** (באנגלית: tolerance מן המילה הלטינית *tolero* = לשאת, להחזיק, לסבול).

הסובלן יימנע מלפגוע בזולתו השונה ממנו או להפלות אותו לרעה, אף על פי שהדבר בידיו (למשל, מבחינת כוחו הפוליטי). לעומת זאת, אדם (או מוסד, חברה וכו') לא-סובלן רואה בעמדתו (הדתית, הפוליטית וכו') אמת יחידה שאין בְּלִתָּהּ, ודוחה כל עמדה אחרת כבלתי לגיטימית, ואף פועל לביטולה או לפגיעה בזכויותיה.

אפשר לדבר על סובלנות רק כאשר קיים ניגוד של ממש בין הסובלן ובין הנסבל. אם אדם אדיש להתנהגות זולתו, או כשהעמדה שלו עצמו אינה נחרצת כל-כך, או כאשר ממילא אין בכוחו או בסמכותו לפעול כנגד האחר, אין לראות בכך ביטוי של סובלנות.

שורשיה הפוליטיים של הסובלנות בעיקר בימי-הביניים, כאשר הדתות המונותאיסטיות הגדולות (נצרות ואסלאם) גילו לעתים סובלנות כלפי בני דתות אחרות (כגון יהודים) שחיו בקרבם כמיעוטים. בזמנים או במקומות שבהם לא נהגו בסובלנות, מיעוטים אלו נרדפו, הופלו לרעה ולא פעם אף גורשו ואפילו נרצחו.

בעת החדשה הפכה הסובלנות לערך ולסימן היכר חשוב של הדמוקרטיה. היא מבטאת הכרה בשונות הרבה השוררת בין בני-אדם, ולעתים משקפת גם מידה של פתיחות כלפי ה'אחר' וכלפי הערך החיובי שעשוי להיות טמון בשונותו.

Hans-Peter Gauster: צילום: חלקים מתוך שלום?

פְּלוּרָלִיזְם

מילולית: שיטה המעמידה במרכז את הריבוי. (בלטינית: pluralis = רב, מרובה) ריבוי זה הוא למעשה השונות והרבגוניות של בני האדם מבחינה דתית, מינית, גזעית, פוליטית, תרבותית וכו'.

פְּלוּרָלִיזְם הוא השקפת עולם חדשה יחסית. הוא מניח כמובן מאליו את הכבוד והסובלנות של האחד כלפי האחר (או של הרוב כלפי המיעוט), אולם בניגוד לסובלן, הפְּלוּרָלִיסְט אינו "סובל" את השונה (מתוך עמדת כוח), אלא הוא מתייחס מלכתחילה לשוני ולריבוי שבחברה האנושית כערך חשוב וחיוני בחייה.

לפי הפְּלוּרָלִיסְט, האמת (או צורת החיים) שלו אינה בלעדית, אלא הוא מכיר בזכות קיומן של אמיתות (וצורות חיים) רבות, זו לצד זו, בדו-קיום וכבעלות מעמד שווה. חברה פְּלוּרָלִיסְטית היא חברה פתוחה המכבדת, מטפחת ואף מעודדת ואת הרב-תרבותיות השוררת בה ואף את ביטוין ברבים של מגוון הזהויות השונות.

יד ביד. פסל הסובלנות, הולנד, Hilversum

שאלות ?

1. מה ההבדל בין סובלנות ופלורליזם?
2. כיצד קשורים סובלנות ופלורליזם לערך הייחוד של כל אדם, שבו עסקנו בפרק זה?
3. הביאו דוגמאות לתחומי חיים שבהם אתם (או אחרים) סובלניים ולכאלה שבהם אתם פלורליסטיים. האם יש תחומים שבהם קשה לכם לגלות סובלנות? פרטו.
4. הביאו דוגמא לתחום בחייכם שבו אתם מצפים או מבקשים מאחרים להיות סובלניים (או פלורליסטיים) כלפיכם.
5. מה עדיף לדעתכם ככלל - להיות סובלניים או פלורליסטיים? הביאו נימוקים תומכים לכל אחד מהערכים.
6. התייחסו למקור כלשהו שלמדתם במהלך הפרק - האם לדעתכם הוא תומך בסובלנות או בפלורליזם? נמקו.
7. האם לדעתכם יש לשים גבולות לסובלנות ולפלורליזם? (כלומר - האם יש מצבים בחיי היחיד או החברה או אפילו ברמה בינלאומית, שבהם לא נכון להיות סובלניים פלורליסטיים?) פרטו ונמקו.

חשוב להקדים ולציין, בטרם נעמיק מעט במושגים אלו, כי המסורת היהודית לאורך כל תולדותיה מכילה קולות שונים ביחס לערכים אלו.

א. תרבות המחלוקת בישראל

בספרות חז"ל כידוע אחד הערכים הבולטים ביותר הוא **תרבות המחלוקת** והכבוד לשונות (גם אם בגבולות מסוימים), וברוח זו כתבו ויצרו רבים מחכמי ישראל. ביטוי בולט לכך נמצא במשנה, שוודאי למדתם בעבר:

כָּל מַחְלֻקַת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם – סוּפָה לְהִתְקַיֵּם.
וְשֶׁאִינָהּ לְשֵׁם שָׁמַיִם – אֵין סוּפָה לְהִתְקַיֵּם. [...]

(משנה, מסכת אבות, ה, יז)

לפי משנה זו, מחלוקת המונעת ממניעים טהורים וענייניים ("לשם שמים"), בניגוד למחלוקת המונעת מאינטרסים אישיים צרים - "סופה להתקיים". אפשר להבין קביעה זו בדרכים שונות: לפי הסבר אחד - "סופה להתקיים" פירושו: סופה של המחלוקת לקום = לעמוד, כלומר להתברר ולהיות מוכרעת, וכך תתקיים האמת. לפי הסבר אחר, המשמעות הפוכה: "סופה להתקיים" פירושו שהמחלוקת תמשיך להתקיים, כיוון שיש מידה של אמת בדעות השונות שבמחלוקת, ויש מקום לכולן. כך או כך עולה מדברי המשנה שיש ערך למחלוקת ראויה הנעשית מתוך רצון כן לבירור האמת (בין אם המחלוקת תוכרע בסופו של דבר, בין אם לאו).

יהודים לומדים בחברותא בעיר פינסק בפולין בתיקון ליל הושענה רבה תרפ"ה, 1924. צילום: אלתר קצינה, בעיתון היהודי-אמריקאי **The Forward** (וביידיש: **Forverts - פֶּאָרװערטס**) בארכיון YIVO בניו-יורק (נחלת הכלל)

הדוגמא שהמשנה מביאה בהמשך למחלוקת שתתקיים היא **”מחלוקת הלל ושמאי”**. מחלוקת זו מהווה מעין אבטיפוס לכל המחלוקות הרבות שהמשנה והתלמוד מלאים בהן. יתירה מזו, בית הלל אף זוכים לשבח על כך הצורה שבה ניהלו את מחלוקותיהם עם בית שמאי:

פירושי מילים

1. **בת קול** - מעין קול שמיימי, המבטא בסיפורי חז”ל את דברי האל
2. **עלובין** - מוכנים לספוג את הביקורת כלפיהם בצורה נעימה ומבלי לתקוף בחזרה
3. **שונים** - לומדים, חוזרים על-

”שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל: הללו אומרים הלכה כמותנו, והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול¹ ואמרה: **אלו ואלו דברי אלוהים חיים הן**, והלכה כבית הלל ... מפני שנוחין ועלובין² היו, ושונים³ דבריהן ודברי בית שמאי. ולא עוד, אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן.”

(תלמוד בבלי, מסכת עירובין דף יג, ע”ב)

חברותא בבית-מדרש פלורליסטי. תלמידים בישיבה החילונית של בינה בתל אביב

ביטוי מובהק לצורת למידה זו נמצא בלימוד **בחברותא** - כלומר בחברות, בצוותא, מתוך דו-שיח, שותפות וריבוי-קולות.

מסר הריבוי עולה גם מן המשנה הפותחת של מסכת אבות, ובה קובעים אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת-הַגְּדֹלָה שהנהיגה את העם בתקופת בית שני, כי לימוד התורה הוא ערך שיש להפיץ ברבים (ולא לשמור את הידע באופן ריכוזי אצל מעטים). אחד מהדברים שאמרו הוא: **”וְהַעֲמִידוּ תַלְמִידִים הֶרְבֵּה”**. ריבוי התלמידים מצדו עשוי בוודאי להוביל גם לריבוי הדעות ודרכי הלימוד.

ואכן, צורת לימוד זו מאפיינת את עולמם של חז”ל ואת לימוד התורה בישיבות ובבתי-מדרש במשך כל הדורות ועד ימינו אלה. בתקופתנו אף נוסדים עוד ועוד בתי מדרש פלורליסטים בכל רחבי העולם, ובהם לומדים יחדיו צעירים ומבוגרים, דתיים וחילונים, ואפילו לא יהודים המתעניינים במקורות ישראל. אין ספק כי צורת הלימוד הבית מדרשית מעודדת דיאלוג ושיח מְכַבֵּד, קשוב וְעִנְיָנִי, ומטפחת הקשבה וסובלנות בין דעות שונות.

העמידו תלמידים הרבה. מורה ותלמידיו לומדים תורה באוויר הפתוח, סמרקנד, רוסיה, 1910

אולם בצד קולות אלו היו (ועדיין קיימים) במסורת היהודית גם לא מעט ביטויים של חוסר-סובלנות. זו מופנית בעיקר כלפי נוכרים ודעות זרות ולעתים גם כלפי קולות ואורחות-חיים "חריגים" בתוך העולם היהודי. עם זאת, ביטויים לא-סובלניים אלו הם בדרך-כלל תיאורטיים בלבד וכמעט לא מציאותיים, שכן ברוב תולדותיה לא היו ליהדות הכוח או הסמכות לרדוף אחרים. אדרבה, בדרך כלל היא זו שהייתה זקוקה שיתייחסו אליה בסובלנות, כאשר התקיימה כמיעוט בקרב רוב לא-יהודי בארצות העולם. (מבחינה זו, מדינת ישראל מציבה אתגר חשוב ליהודים וליהדות ביחסם כלפי מיעוטים החיים בקרבם והן כלפי זרמים דתיים וחילוניים בתוך העולם היהודי עצמו. בכך עסקו ונעסוק גם בפרקים אחרים בספר זה.)

הראי"ה קוק: שלום מתוך מחלוקת

הרב קוק נותן מקום חשוב למחלוקת בחברה האנושית. רק חברה המאפשרת בתוכה את ריבוי הדעות יכולה לחיות באמת בשלום. הוא מתייחס לדברי חז"ל: "אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַבִּי חֲנִינְא: תְּלַמְדֵי חֲכָמִים מְרַבִּים שְׁלוֹם בְּעוֹלָם ..." (מסכת ברכות דף סד, ע"א). והרי לכאורה, ההפך הוא הנכון! החכמים מרבים מחלוקת ביניהם ולא שלום. כיצד אפשר אפוא להבין את הדברים? אומר על כך הרב קוק:

יש מועים שחושבים שהשלום העולמי לא ייבנה כי אם על ידי צביון (= אופי) אחד בדעות ותכונות, ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה, ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והפך השלום. ובאמת [הדבר] אינו נכון, כי השלום האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על ידי הערך של ריבוי השלום. הריבוי של השלום הוא שיתראו כל הצדדים והשיטות, ויתבררו איך כולם יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו וענינו ... כשמתגלה אמיתת החכמה לכל צדדיה ... (מעובד לפי עין אי"ה, על ברכות דף סד, א; ומובא גם בסידור "עולת הראי"ה")

1. לפי הראי"ה קוק, מדוע אין סתירה בין ערך המחלוקת ובין ערך השלום?
2. מהי לדעתו טעותם של הסבורים שנדרשת אחידות בתכונות ובדעות? נסו לשער, מיהם הסבורים כך, ומדוע.
3. הרב קוק נודע בשעתו כמי שבמשנתו ובאורחות חייו חתר לקיום דו-שיח וקבלה הדדית בין דתיים וחילוניים. כיצד מתקשרים לכך דבריו כאן?

ב. ריבוי קולות

למעשה, את ערך המחלוקת נמצא לא רק בבית המדרש אלא בחברה האנושית בכלל. ברוח זו נמצא מאמרים של חז"ל, כגון:

הִלְכָּה: אִם רָאָה הַרְבֵּה אֲכֻלֹּסִין (ציבור גדול מאוד) לְשׁל בְּנֵי אָדָם, אֹמֵר: "בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם חֶכֶם הַרְזִים".

כְּשֶׁם לְשֵׁי אֵין פְּרָצוּפוֹתֵיהֶן (= פְּנִיָּהֵם) דּוֹמִין זֶה לָזֶה, כִּי אֵין דְּעָתָן (= דְּעוֹתֵיהֶם) לְשׁוֹן זֶה לָזֶה, אֵלָּא כֹּל אֶחָד וְאֶחָד יֵשׁ לוֹ דְּעָה בְּפָנָי עֲצָמוֹ.

(על פי מדרש במדבר רבה, פרשת פנחס כא, ב; תוספתא, מסכת ברכות ו, ה)

'ברוך חכם הרזים'

הציירת הישראלית מיכל נאמן,
"ה' צבעים (לבן)" (שיבוש לשוני
שעשתה האמנית לביטוי המקראי
"ה' צבאות"), 1998

לפי חלק מהפרשנים, הביטוי "חכם הרזים" מתייחס לסודות (רזים) הצפונים וחבויים בלבותיהם של בני האדם השונים, ורק האל יודע אותם. לפי הסבר אחר, הסוד מצוי בעצם ההבדלים הרבים שביניהם.

וכך כותב הראי"ה קוק בפירושו "עין איה" (מסכת ברכות דף נח, ע"א): "ככל שנעמיק להתבונן במבנה האופי הפרטי של בני האדם, נתפלא יותר ויותר על השוני הרב הקיים בין ביניהם. שוני זה, מגזרת החכמה העליונה הוא בא. אילו היו כל בני האדם שווים זה לזה בהלך רוחם, לא היה כל אדם ואדם וכל חוג וחוג מושך לכיוונו ... ומתוך כך היה העולם נחסר דעות, כיוונים ורעיונות שונים ומפריים".

משמע: יש חכמה וסוד (רז) בעצם השונות שבין בני האדם - הן זו שבחיצוניותם והן זו שבפנימיותם.

יתירה מזו, ניתן לראות ביטוי מוקדם לכך בתנ"ך בסיפור הנודע של **מגדל בבל**, שבו האל מעדיף עולם הדובר בשפות רבות ושונות על פני המצב הראשוני המתואר במלים "וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שְׂפָה אֶחָת

וְדִבָּרִים אֶחָדִים" (בראשית יא, 1). לכן הוא בולל את לשונם של בני האדם, עד כדי כך שאיש אינו מבין את שפת רעהו. "וַיֹּאמֶר ה' ... הִבֵּה נִרְדָּה וְנִבְלָה נֶשְׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ: וַיִּפֹּץ ה' אֹתָם מִשָּׁם עַל פְּנֵי כָּל הָאָרֶץ" (שם, 6-7). כך מתקבל לדורות המצב המתואר במשנה 'שאין אחד מהם דומה לחברו'.

1. מהו יחס המקורות היהודיים לתופעת המחלוקת וריבוי הדעות? כיצד מבססים המקורות יחס זה, ובאילו דרכים הוא בא לידי ביטוי במסורת היהודית?
2. הביאו מחייכם ומן האקטואליה דוגמאות ל"מחלוקת לשם שמים" ול"מחלוקת שאינה לשם שמים", לפי הבחנת המשנה.
3. מדוע לדעתכם קבעה המשנה שרק "מחלוקת לשם שמים - סופה להתקיים"? מהו הפגם במחלוקת שאינה כזו? חוו את דעתכם האישית על הבחנה זו.
4. מדוע לדעתכם נקבעה ברכה על ראיית המון אדם? מה לדעתכם ניתן ללמוד מכך?

ג. פתיחות המחשבה בהגות העת החדשה

בעת החדשה, עם עלייתם של ערכי הסובלנות והפלורליזם בעולם הנאור, התחזק והעמיק גם במסורת היהודית מקומם העקרוני של ערכים אלו, וביתר-שאת דווקא מתוך ההקשר היהודי המיוחד. נוצרו בהדרגה בסיס רעיוני ופוליטי למציאות שאנו מכירים היום במדינות דמוקרטיות. שינויים אלו אף השפיעו באופן מכריע על מעמדם ומצבם של היהודים באירופה בתקופה זו (כגון: האמנציפציה).

בעמודים הבאים נתייחס בקצרה לאחדים מן ההוגים המודרניים שתרמו לעיצוב ערכים אלו. התחלקו לקבוצות, קראו ודונו בצינוני הדרך שלפניכם.

1. ביחס לכל הוגה כתבו עם איזו שאלה או בעיה התמודד, ומה הייתה תרומתו לשינויים בעת החדשה.
2. מדוע לדעתכם התאפשרו שינויים אלו דווקא בעת החדשה.
3. עד כמה שינויים אלו טובים לדעתכם? הסבירו.

ג'ון לוק (1632-1704)

הוגה חשוב בהקשר לסובלנות בעת החדשה הוא הפילוסוף הבריטי **ג'ון לוק**, בן המאה ה-17, כשעדיין הונהגה האומה הבריטית על-ידי מלכים שסמכותם עברה בירושה, ונבעה כביכול מן האל עצמו ("מלך בחסד האל").

בספרו "**המסכת על ממשל מדיני**" הוא דוחה את הנימוקים הדתיים שהביאו תומכי המלוכה,

והציע פרשנות משלו למקורות המקראיים. למשל, לוק טוען שהאדם הראשון לא קיבל מן האל זכות לשלטון בשום אדם אחר, ובוודאי שהיא אינה עוברת בירושה. לשיטתו, כמקובל היום בדמוקרטיה, השלטון מקבל את סמכותו רק מן הנשלטים מכוח הסכם בלתי-כתוב ביניהם, המכונה "**אמנה חברתית**", ולפיו האזרחים מעבירים חלק מכוחם ומזכויותיהם הטבעיות לשלטון כדי שזה יגן על זכויות אלו עצמן בצורה טובה יותר מפני מי שעלולים לנסות לפגוע בהן לטובת עצמם.

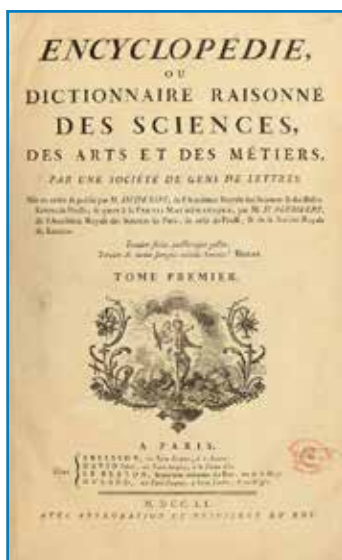
מכאן גם נובע כי אל לו לשלטון להתערב באמונותיהם של האזרחים, ובוודאי שלא לכפות עליהם אמונה מסוימת. לשם אמונה דתית האדם אינו זקוק למדינה. אדרבה, לדעת לוק, שהיה נוצרי מאמין, אמונה דתית חייבת להישאר חלק מרשות היחיד. אפילו מבחינה דתית, אין כל ערך לאמונה הכפויה על האדם מבחוץ. אמונה חייבת להיות **וולונטרית** (= רצונית), ולהתקיים רק מתוך בחירה אישית.

צידן הנאורות וההשכלה

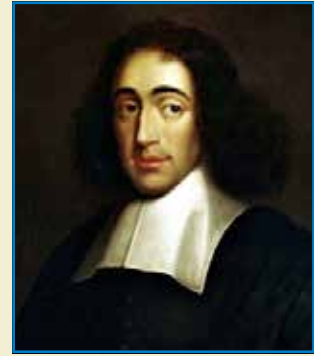
שמה של תקופה בת קרוב למאתיים שנה באירופה, בעיקר סביב המאה ה-18 ומעט לפניו ואחריה. מקור המושג - בצרפתית: '**צידן האורות**', מתוך דימוי ההשכלה והקדמה לאור; ובאנגלית - '**צידן ההארה**': Age of Enlightenment.

המושג מציין את התנועה האינטלקטואלית שהתפתחה ופעלה בתקופה זו במטרה לבסס ולקדם אורחות חיים המבוססים על חשיבה רציונלית (הגיונית). את התקופה שקדמה להם (בעיקר ימי הביניים) תפסו הוגי הנאורות כתקופה "חשוכה" של חוסר-השכלה, שמרנות דתית, עריצות וחוסר-בגרות. סיסמת הנאורות לפי הפילוסוף קאנט הייתה "הַעֵז לְדַעַת!".

רבים מהוגי הנאורות תקפו את הסדר החברתי הישן ואת סמכות המלוכה והכנסייה הנוצרית, דבר שהשפיע רבות על תהליכי החילון, על האווירה שהובילה להתעוררות המהפכות החברתיות (כגון המהפכה הצרפתית) ועל המעבר לשיטות ממשל דמוקרטיות במדינות אירופה ובארצות-הברית.

שער **האנציקלופדיה הצרפתית הגדולה**, 1751; אחד החיבורים הבולטים של תקופת הנאורות

ברוך שפינוזה (1632-1677)

בשנת 1670 באמסטרדם פרסם הפילוסוף היהודי **ברוך שפינוזה** בעילום שם את הספר "**מאמר תיאולוגי-מדיני**", שבו קרא תיגר על התפיסות הדתיות והפוליטיות המקובלות, ואף הסביר מדוע לדעתו יש להפריד דת ממדינה. על המדינה - כך טען שפינוזה - לחוקק חוקים ולאכוף אותם על אזרחיה רק בתחום המעשי, ואילו בתחום המחשבה והדיבור, האמונות והדעות, יש לאפשר חירות מלאה לכל אדם. בכך הניח שפינוזה יסודות מוקדמים לתפיסה חילונית, שבה מעמדו של אדם בחברה אינו נגזר מהשתייכותו לקהילה דתית, אלא מכוח זכויותיו החוקיות כאזרח. תפיסתו הייתה מרחיקת לכת לזמנו, ועוררה סערה ציבורית. (כחמש-עשרה שנה מוקדם יותר גם הוטל עליו חרם בידי הקהילה היהודית, כיוון שעבר על מצוות התורה בפרהסיה.) על רקע הגותו שפינוזה אף נחשב "הפילוסוף החילוני הראשון".

פחות ממאה שנים אחרי שפינוזה תרם הפילוסוף היהודי **משה מנדלסון** תרומה מכרעת לעידן ההשכלה והנאורות במאה ה-18 בגרמניה. הוא מייצג בדמותו וביצירתו את ראשית העידן המודרני בתולדות יהודי אירופה ואת השתלבותם בחברה הכללית. הוא זכה להערכה רבה בקרב המשכילים בגרמניה, ואף כונה "סוקרטס היהודי".

האם יש דת 'אמיתית' יותר? פולמוס מנדלסון-לאָוואטר, ציור של הצייר היהודי-גרמני, מוריץ דניאל אופנהיים, 1856

בהגותו התמודד מנדלסון בין היתר עם גילויים של חוסר סובלנות כלפי היהדות. נודע במיוחד הוויכוח בין מנדלסון היהודי ובין הכומר השווייצרי **יוהאן-קספר לאָוואטר** שדרש ממנדלסון בְּרבים להפריך את הראיות לדת הנוצרית, או להודות בנכונותן ולהתנצר. מנדלסון נקלע למצב בלתי-אפשרי, שכן לא היה יכל להתנגד לנצרות מפחד השלטונות ודעת-הקהל, אך גם לא יכל להימנע מתגובה, דבר שהיה נתפס ככניעה. הפרשה גרמה לו עוגמת נפש רבה, בכך שהראתה כי למרות רוח הנאורות בחברה והכבוד וההערכה הרבים שזכה להם, עדיין נאלץ להגן על זכותו להיות יהודי. לבסוף השיב מנדלסון באיגרת פומבית כי הוא נותר יהודי כיוון שהוא משוכנע בצדקתה, למרות שיש בה גם דברים שאינם לרוחו. הוא הדגיש שהוא מקבל את העקרונות המוסריים האוניברסאליים המשותפים ליהדות ולנצרות, ואף הוסיף כי היהדות שאינה דת מיסיונרית, היא דת סובלנית ונאורה יותר.

אחד מהוגי הנאורות הבולטים היה הפילוסוף הגרמני **עמנואל קאנט**, שהזכרנו גם בפרקים קודמים. בתחילת חיבורו **"מהי נאורות"** (1784) הגדיר מהי בעיניו מהות הנאורות:

הנאורות היא עזיבתו של האדם את חוסר הבגרות שגרם לעצמו ... חוסר בגרות שכזה, שאנו גורמים לעצמנו – אם הוא לא בגלל חוסר חכמה – נובע מחוסר נחישות ואומץ להשתמש בשכל ללא הדרכה של מישהו אחר. המוטו של הנאורות הוא אם כן: **העז לדעת!**

"העז לדעת!" "חוכמה", ציור של הצייר האמריקאי רוברט ריד, 1896

הנחת היסוד של קביעה זו היא שבני האדם הם יצורים תבוניים, ולכן עליהם ללמוד, להשכיל, להעז, לשאול, למתוח ביקורת ולערער על מוסכמות. תפיסה זו תרמה כמובן לעלייתו ולהתפתחותו המהירה של המדע החדש במאות אלו. יתירה מזו, ראיית האדם כיצור רציונלי ערערה את ההצדקות שבהן השתמשו בדרך כלל בעבר כבסיס לאי־שוויון בין בני אדם ולהגבלת כוחם וחירותם, והעמיקה לעומת זאת את הבסיס לכבוד האדם באשר הוא אדם ולהגדרת תפקיד המדינה כמשרתת של אזרחיה (ולא להפך) וכאחראית להגנה על זכויותיהם.

בין הוגי הנאורות בלטו גם ה**"אנציקלופדיסטיים"** הצרפתיים, בני המאה ה-18, מחברי ה**"אנציקלופדיה הגדולה"**: ד'אלמבר, דידרו, וולטר, ז'אן ז'ק רוסו ואחרים. חיבור גדול זה, שכלל בסופו של דבר למעלה מ-28 כרכים, כינס את מיטב הידע של זמנו, וביקש לשמש מעין "מילון שיטתי" ומקיף ראשון מסוגו של ה"המדעים, האמנויות והמקצועות". הוגים אלו חתרו לטיפול ערכי ההשכלה, השוויון, החירות והסובלנות, ותרמו רבות לשינויים שחלו באירופה בשנים הבאות. אמרה ידועה במיוחד מיוחסת ל**וולטר** (או לפחות לאירוע שבו נהג כך): "איני מסכים לאף מילה שלך, אבל אני מוכן למות על זכותך לומר אותה." (למרות זאת, יש לציין כי וולטר התבטא בחוסר סובלנות כלפי יהודים ויהדות.)

בסוגיית החירות ראוי להזכיר גם את אחד מחיבוריו החשובים והמשפיעים ביותר של **רוסו**, **"האמנה החברתית"** (1762), שבו הציג מודל מהפכני של חברה אזרחית שאיננה כפופה למוסדות המלוכה והכנסייה הנוצרית. החיבור נפתח בקביעה הידועה, המבטאת הן את ייחודו ועוצמתו של האדם והן את הסכנה שעלולה להתעורר מתוך קיומו בחברה:

רוח ההשכלה. הסופר והפילוסוף **ז'אן-ז'ק רוסו** מרצה בפני נשים במה שכונה בצרפת "סלון אינטלקטואלי", סתיו 1747; ציור של הצייר השוויצרי **Louise-Émilie Leleux-Giraud**

האדם נולד חופשי ובכל מקום כבול הוא באזיקים.

ד. חנה אָרְנֶדְט: סובלנות ופולרליזם - ערכים בסיכון

בראשית הפרק ציטטנו מתוך המשנה מסנהדרין: "... הקדוש ברוך הוא טובע את כל האדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהם דומה לחברו". באמירה זו משוקעת ההכרה בייחודו של כל אדם - ייחוד הבא לידי ביטוי במחשבותיו, בדיבורו ובמעשיו. מהכרה זו נגזרים ערכי השונות (הפולרליזם) והסובלנות של איש כלפי רעהו ושל החברה הרחבה כלפי יחידים וכלפי קבוצות מיצוט שבתוכה.

אולם אנו למדים כי לכל אורך תולדות האנושות קמו משטרים עריצים אשר שמטו בסיס זה וגזרו כרת על כל מי שהעז לבטא דעות המבקרות את השלטון, או פעל נגדו. המאה העשרים ידעה את הגרועים שבמשטרים העריצים, המכונים **משטרים טוטליטריים** (מן המילה Total = כולל, מוחלט): המשטר הנאצי בגרמניה, המשטרים הפשיסטיים באיטליה ובספרד, המשטר הקומוניסטי שמקורו ברוסיה ועוד.

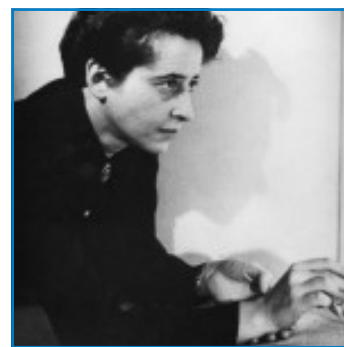
משטרים אלה מחקו כל זכר לערכי הסובלנות והפולרליזם, ואף פעלו באופן מעשי לדכא ולבטל כל שונות בקרבם. בעזרת מנגנונים מיוחדים, ולא פעם בדרכים אלימות ואכזריות, שלטו המנהיגים במשטרים אלו במעשיהם ובחיייהם - ואפילו במחשבותיהם וברגשותיהם - של כלל אזרחי המדינה, וכפו עליהם התנהגות אחידה כמעט בכל מישורי החיים (על אף הדמיון והשורש המשותף - "אחידות" ו"ייחודיות" הם בבחינת הפכים).

בעולם המערבי נמחו, לפי שעה, עקבותיהם של המשטרים הטוטליטריים, אך הם ממשיכים להתקיים ברחבי העולם בצורות גלויות וסמויות.

ההתמודדות עם אובדן הייחוד של הפרט בעולם המודרני, העסיק הוגים רבים במאה ה-20. בולטת במיוחד הפילוסופית היהודייה, **חנה אָרְנֶדְט**, שעסקה בכך בהרחבה במשנתה ההיסטורית-פוליטית, ובעיקר בספרה הגדול "**יסודות הטוטליטריות**" (1951), שבו ביקשה לנתח את הרעיון הטוטליטרי המהווה כאמור את אחד מסימני ההיכר הנוראים של המאה ה-20.

לפי ארנדט, הרעיון הטוטליטרי מוחק את האדם הפרטי, את הספונטניות שלו ואת הגיון האינסופי של בני האדם. ניסיונה האישי של ארנדט כפליטה יהודיה מגרמניה הנאצית, וכמי שהייתה עדה לתמורות העמוקות שעבר העולם במאה ה-20, הביא אותה לחקור לעומק את שורשי הטוטליטריות, לא רק לשם הבנת ההיסטוריה, אלא גם לסמן את סכנת ההידרדרות האורבת תמיד לפתח האנושות.

לפניכם קטע קצר מספרה, שבו מוצג ערך השונות של בני אדם על רקע האיום המתמיד עליו בעולם שפועלים בו כוחות טוטליטריים:

חנה אָרְנֶדְט (Arendt) (1975-1906)

הוגת דעות יהודייה ילידת גרמניה. התחנכה בעיר קניגסברג ברוח משכילה וליברלית, ובצעירותה אף נחשפה לציונות. בנעוריה למדה אצל הפילוסוף מרטין היידגר ואף עמדה עמו בקשר אישי, אולם בהמשך דרכה ביקרה את משנתו וראתה בה צמצום של רוח האדם (לימים תמך היידגר בשלטון הנאצי).

עם עליית הנאצים בגרמניה ושלילת אזרחותה הגרמנית היגרה ארנדט לארה"ב. כ-15 שנה חייתה ללא אזרחות, עד שקיבלה אזרחות אמריקאית בשנת 1951, ועבדה שם בתור מרצה ועיתונאית.

בשנת 1961 סיקרה ארנדט בישראל את משפטו של פושע המלחמה הנאצי, אדולף אייכמן, ואף טבעה בהקשרו את המונח "הבנאליות של הרוע", כדי לציין עד כמה זוועות יכולות להיעשות חלק משגרה סתמית כביכול ("בנאלית"), כאשר בני אדם מאבדים את חירותם האישית והופכים כלים בתוך מנגנון של החברה או המדינה. בעקבות ספר זה הייתה ארנדט שנויה במחלוקת, כאילו הסבירה או הצדיקה את מעשי הרצחים.

הגותה נחשבת מקורית ופורצת דרך על רקע נוראות המאה ה-20. עיקר יצירתה הוא בתחום ההגות הפוליטית והחינוכית. היא הדגישה ביצירתה בעיקר את ערכי התבונה, החירות והשוויון בין בני אדם בעולם המודרני. את כתביה ביססה על חיבורים פילוסופיים, פוליטיים היסטוריים, ספרותיים וביוגרפיים.

בין חיבוריה: **יסודות הטוטליטריות** (1951);

המצב האנושי (1958); **אייכמן בירושלים**;

דין וחשבון על הבנאליות של הרוע (1965)

פירושי מילים

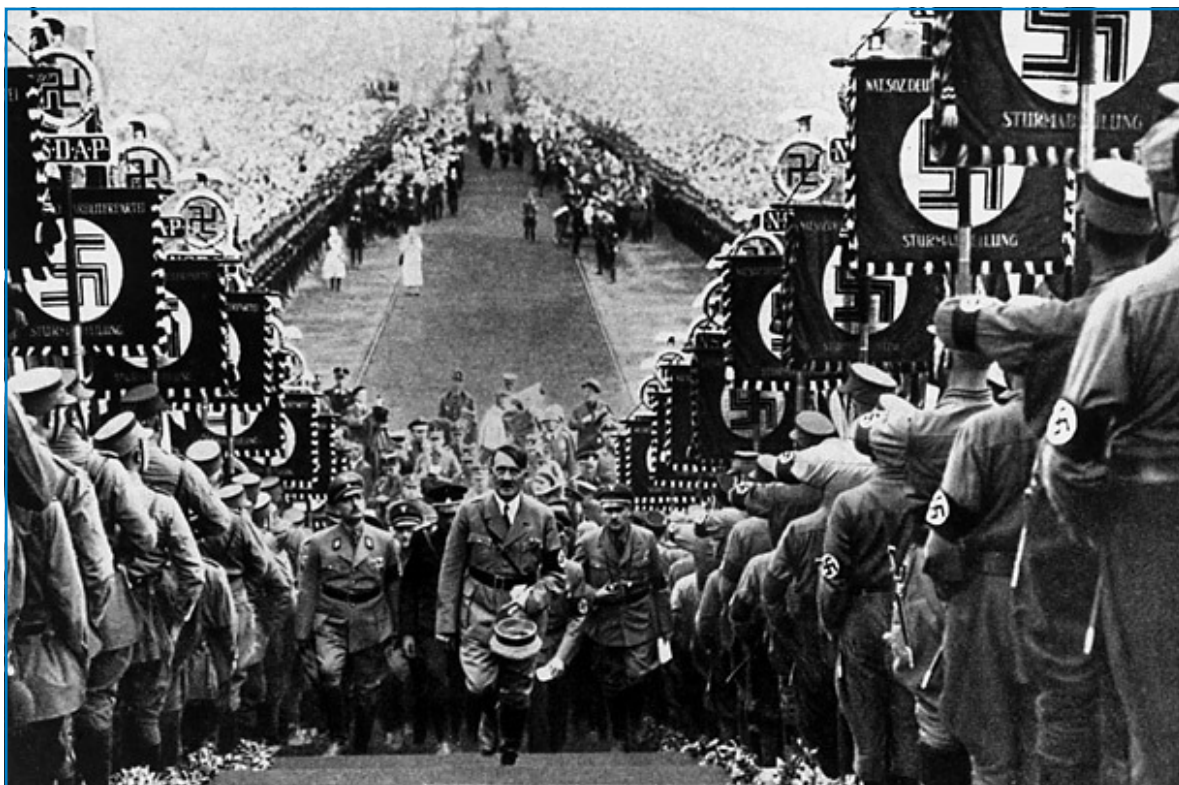
1. רפלקסים מותנים - פעולה אוטומטית, שאין עמה מחשבה ובחירה
2. מרינוטות - בובות מופעלות בחוט, אנשים הנשלטים בידי כוחות גדולים מהם
3. לאשש - לבסס, להוכיח

הטוטליטריזם חותר לא [רק] לשליטה טוטלית על בני אדם, אלא לכינונה של שיטה שתייתר את בני האדם (כפרטים) כליל. כוח טוטלי יכול להתגשם ולהתקיים רק בעולם של רפלקסים מותנים¹, של מרינוטות² שאין בהן גם לא המידה הקלושה ביותר של ספונטניות. דווקא משום שמשאבי האדם הם כה גדולים, אפשר להפעיל עליו שליטה מוחלטת רק כשהוא נהפך למין בעל חיים מסוג הקרוי אדם.

לפיכך (עבור הטוטליטריזם), אופי (ייחודי) הוא סכנה ... אינדיווידואליות, כל מה שמבדיל בין אדם לרעהו, היא בלתי נסבלת. כל עוד לא נעשו בני האדם מיותרים במידה שווה - ודבר זה הושג רק במחנות הריכוז - לא הוגשם אידיאל השליטה הטוטלית. המדינות הטוטליטריות חותרות ללא הרף, גם אם הצלחתן לעולם אינה שלמה, לאשש³ את היות האדם (הפרטי) מיותר...

המאמץ הטוטליטרי להפוך בני אדם למיותרים משקף את חווייתם העצמית של ההמונים המודרניים, כי הם עודפים, מיותרים בעולם צפוף יתר על המידה ...

מעובד על-פי: חנה ארנדט, "יסודות הטוטליטריות"
Hannah Arendt, (The Origins of Totalitarianism) סדרת "קו אדום",
הוצאת "הקיבוץ המאוחד", תל אביב, 2010, עמ' 671-670, מתרגמת ועורכת: עדית זרטל.
THE ORIGINS OF TOTALITARIANISM by Hannah Arendt Copyright ©
1951 by Hannah Arendt Published by arrangement with HOUGHTON
MIFFLIN HARCOURT PUBLISHING CO., New York

“כוח טוטלי יכול להתגשם ולהתקיים רק בעולם של מרינוטות”. אסיפות המונים ואמצעי ראויה מבוזמים היטל כחלק משטיפת המוח הנאצית. צילום בטקס לציון יום המפלגה הנאצית, 1935. ארכיון יד ושם

1. מה הסכנה הגדולה שבטוטליטריות, לפי ארנדט? חוו דעתכם על דבריה.

2. מדוע בתפיסה טוטליטרית, "אינדיווידואליות היא בלתי נסבלת"? (במלים אחרות, מדוע לא תיתכן סובלנות בחברה טוטליטרית?)

3. כיצד אתם מבינים את טענתה של ארנדט שאובדן האינדיווידואליות הופך את האדם "למין בעל חיים מסוג הקרוי אדם"?

4. מה אתם יודעים על הנאציזם כמשטר טוטליטרי? קראו והרחיבו ידיעותיכם על כך.

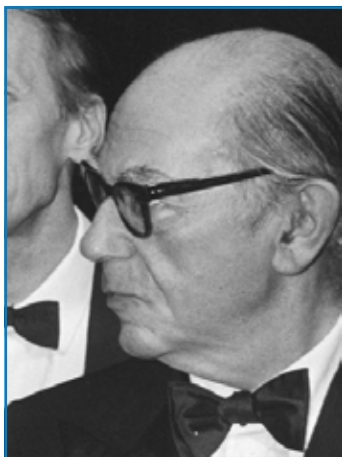
5. בדקו, האם גם היום קיימות בעולם תופעות טוטליטריות, המאיימות על חירות האדם? פרטו. (חשבו הן על מדינות שגם היום מתקיימים בהן משטרים טוטליטריים, הן על תופעות חברתיות מוקרות בעולמנו שיש בהן רכיב או ממד כזה.)

6. התייחסו לצילום של עצרת ההמונים של המפלגה הנאצית. כיצד בא לידי ביטוי בה השלטון הטוטליטרי? השוו צילום זה עם אחת התמונות מהעמודים הבאים, המבטאים תפיסה פלורליסטית.

אל מול הטוטליטריזם המעמיד במרכז את ערכה המוחלט (הטוטלי) של אמת אחת (פוליטית, דתית, תרבותית וכו'), שאין בלתי, משטר דמוקרטי אמיתי מעלה על נס את הערך שבריו, הפלורליזם, בתחומי החיים השונים.

היחיד במרכז. פסל החירות בשערי העיר ניו-יורק. צילום: Antonu

ישעיהו ברלין (1909-1997)

פילוסוף יהודי-רוסי-בריטי, מן ההוגים הליברליים החשובים במאה ה-20. נולד בריגה (חלק מהאימפריה הרוסית בשעתו, היום - בירת לטביה) למשפחה ממוצא חסידי (חב"ד). בעקבות המהפכה הרוסית ב-1917 היגרה משפחתו לבריטניה בשנת 1921, בהיותו בן 12. בהמשך למד שם במוסד יוקרתי באוקספורד, שם היה ליהודי הראשון שזכה במלגת הצטיינות. הוא שימש שם כמרצה לתיאוריה חברתית ופוליטית והיה אחד ממניחי היסוד לתחום ההיסטוריה של הרעיונות. ברלין נשאר באוקספורד, מלבד שנים אחדות שבהן שירת בשירות הדיפלומטי הבריטי בניו-יורק ובמוסקבה. זכה לאותות הוקרה שונים על פועלו ויצירתו בתחום חירויות הפרט.

בין חיבוריו נודעו במיוחד: **"ארבע מסות על חירות"** (1959); **"האנושות - בול עץ עיקש"**.

ה. ישעיהו ברלין: בזכות פְּלוּרָלִיזְם, חירות הפרט וקבלת ה'אחר'

הוגה חשוב שתרם רבות לקידום הפלורליזם במאה העשרים הוא **ישעיהו ברלין**. כאמור, גישה פלורליסטית מזהה בכל יחיד ויחיד (ומכאן שגם בכל חברה או תרבות) "קולות" ושאיפות, נורמות, אורחות החיים וערכים, שאינם עולים בקנה אחד. הפלורליזם אינו רק מכיר בריבוי זה ומאפשר אותו, אלא הוא אף מייחס לו ערך עצמי ומבקש לעודד את קיומו כחלק בלתי נפרד מתפיסתו את טבעו המשתנה של האדם.

לפי ברלין, ערכים אינם נתונים טבעיים בעולם, אלא הם יצירי האדם, ומבטאים את הרבגוניות האנושית. עם זאת, טבעו של האדם הוא כזה שערכים כמו חירות אישית הם ערכים משותפים לכל אדם וקיימים בכל התרבויות, והם המאפשרים את הריבוי. למעשה, בצד נושאים אחרים שהעסיקו אותו (בעיקר הרומנטיקה והלאומיות של המאה ה-19), הרעיונות של **חירות הפרט ופְּלוּרָלִיזְם** היוו את עיקר משנתו הפילוסופית של ברלין.

"שני מושגים של חירות"

ברלין נודע במיוחד בזכות מאמרו **"שני מושגים של חירות"**, המבוסס על הרצאתו בשנת 1958 כשקיבל משרת פרופסור באוניברסיטת אוקספורד היוקרתית. (פורסם בספר **"ארבע מסות על חירות"**, שיצא גם בעברית בתרגום יעקב שרת).

חירות האדם מבוססת על ההכרה ביחיד כיצור עצמאי שמנהל את חייו באופן חופשי, ללא כפייה או התערבות של גורם חיצוני (כגון השלטון). בכך האדם מהווה "מטרה" בפני עצמו, ולא "אמצעי" בידי אחרים. לפי המחשבה המדינית המודרנית (בעיקר בעקבות הפילוסוף האנגלי בן המאה ה-17, **ג'ון לוק**) לשלטון אסור לשלול זכות זו, כיוון שלא הוא מעניק אותה לאדם, אלא זו זכות טבעית, שיש לאדם מעצם היותו אדם. (עם זאת, השלטון רשאי להגביל את חירותו של האדם במקרים שבהם הוא מהווה סכנה לעצמו או פוגע בזכויות אחרים או בסדר הציבורי).

לפי ברלין, **החירות** ניתנת להבנה **בשני אופנים** - שלילי וחיובי.

א. **"חירות שלילית"** היא 'חירות מ-' - כלומר להיות **משוחרר** מכבלים, ממאסר, משעבוד לזולת ומכל מניעה והפרעה חיצונית. זו למעשה

צילום: Fixbay

המשמעות הבסיסית ביותר של חירות. מצב שבו אדם חופשי לפעול כרצונו. המלה 'שלילית' כאן אינה שיפוטית, אלא היא מציינת שלא מופעלים על האדם כוחות חיצוניים לו.

צילום:
Jens Johnsson

ב. "חירות חיובית" היא 'חירות ל-' - כלומר - החופש להגשמה עצמית מיטבית. אנשים אינם חיים רק על מנת להיאבק ברוע או בכבלים שונים, אלא הם מציבים לעצמם מטרות 'חיוביות', אישיות או חברתיות. חירות חיובית היא יכולתו של האדם לבחור את דרך חייו באופן פעיל ועצמאי, תוך נאמנות לעצמיותו הפנימית ומימוש של טבעו הרציונאלי והייחודי. ("סובייקט" ולא "אובייקט").

הוא כותב: "אני מבקש להיות מישהו (Somebody) לא אף אחד (nobody); עושה, מחליט, לא מי שמחליטים בשבילו, מכוון-עצמי ולא מופעל על-ידי הטבע החיצון או על-ידי בני אדם אחרים, כאילו הייתי חפץ, או בעל חיים, או עבד שאינו יכול למלא תפקיד אנושי."

חברה חופשית מקדשת ומקדמת את ערך החירות של האדם על שתי צורותיו, כחלק בלתי נפרד של מימוש טבעו. עם זאת, מבין השתיים ברלין העדיף את החירות השלילית, החירות מכפייה ומאילוץ חיצוניים, על פני החירות החיובית הפועלת למימוש תוכן מוגדר מסוים. לפי ברלין, נקודת המוצא של החירות השלילית היא בראש ובראשונה מושג הפרט וזכויותיו, ולכן הוא ראה בה עיקר חשוב ובסיס, שהגנה עליו היא מסימני ההיכר החשובים ביותר של משטר דמוקרטי.

"כשם שאין פרצופיהן שווים זה לזה, כך אין דעתם שווה זה לזה." הצייר הפלמי פיטר ברויגל האב, משחקי ילדים, 1560. הציור מציג מעל 90 משחקי ילדים שנהגו בארצות השפלה בעבר, וחלקם עדיין נהוגים היום, בהם: תופסת, סביבונים, חמש אבנים ועוד.

אף שבין שתי החירויות - השלילית והחיובית - יש מידה רבה של קרבה והשלמה (ואולי אפילו חפיפה), ייתכן ביניהן גם ניגוד. ואכן, ברלין עומד על כך שבמהלך ההיסטוריה שתי תפישות החירות התפתחו בכיוונים שונים, עד כדי התנגשות זו בזו.

דוגמא לכך היא הבדלי התפיסה לגבי השאלה, מהו "הרצון האמיתי" של האדם. למשל: בחברה חופשית אדם רשאי בדרך כלל לחשוב, להתבטא ולהתנהג כרצונו, בטווח רחב מאוד של אפשרויות (כגון: לבוש, אוכל, קריאה, עישון, מין, דת ועוד), כמעט ללא הגבלה (למעט הגבלות החוק). בכך מתבטאת חירותו השלילית. לעומתו, ייתכן שבחברה אחרת אדם יוגבל בחלק מן הדברים (למשל בצורת לבוש, גיל העישון, קיום יחסי מין ועוד) ואף ייענש בחומרה אם יעבור על הגבלות אלו, אולם הטענה תהיה כי הפגיעה כביכול בחירותו (השלילית) מאפשרת לו ליהנות מחירות (חיובית) משמעותית יותר, אשר תאפשר לו לעלות על הדרך הנכונה להגשמה עצמית 'אמיתית'.

"שוויון אמיתי אינו אפשרי אם איננו חוגגים את ההבדלים בינינו." ציור קיר המציג מגוון אנושי ומאבק למען קיום משותף, בלגיה. צילם: Matteo Paganelli

כלומר, יש כאן תפיסה הקובעת שאפשר ואף מוצדק לאלץ בני אדם לנהוג באופן מסוים (כביטוי "אמיתי" של חירותם) בשמה של מטרה כלשהי שהם עצמם, אילו היו נאורים יותר, היו שוקדים עליה מעצמם, אולם אין הם עושים זאת שכן הם 'עיוורים' לאמת או מושחתים וכו'. כלומר, השאלה העולה היא מיהו למעשה ה"אני האמיתי" של האדם (ביטוי של "חירותו החיובית"), ומיהו המוסמך לדעת אותו ולהבטיח את מימושו. כאן נכנס מקומו של השלטון כמי שאחראי להבטחת החירות של נתיניו. מהו אפוא תפקידו של השלטון בחברה חופשית באשר לשתי החירויות הללו? ברור כי עליו לעשות הכול כדי להבטיח את קיומה של חירות שלילית: הוא יאפשר לפרט לעשות כרצונו כל עוד הוא אינו פוגע בחירותם ובזכויותיהם של אחרים.

אך האם יש לשלטון תפקיד ביחס למימוש של חירות חיובית בחיי הפרט? האם מותר לו לקבוע חוקים שיכוונו את האדם (ואולי אף יחייבו אותו) למימוש 'מהותו הפנימית'? איך אפשר להבטיח ששלטון כזה לא ינצל את כוחו לרעה, ויכפה למעשה 'מהות' כזו על היחיד?

ברלין טען כי הממשלות במאה העשרים שהאמינו בלי פקפוק באידיאלים "חיוביים" כאלה כדרך החיים הראויה (וכמעין "גאולה") לאזרחיהן - הן אלו שהביאו על אירופה חורבן נורא. חירות חיובית יכולה להוביל את הפרט

למימוש עצמי, אולם כאשר היא מופעלת על ידי השלטון היא עלולה להוביל לא לחירות אלא בדיוק להיפך - לשעבוד ולכפייה, כפי שאירע במשטרים הטוטליטריים בגרמניה הנאצית, באיטליה הפשיסטית, בברית המועצות ובסין העממית הקומוניסטיות ועוד. ואכן, ההבחנה של

אובדן חירות או "חירות חיובית"? כרזה תעמולה ופולחן אישיות בצפון קוריאה כיום. צילום: Wikimedia, 2008, stngiam

ברלין בין שתי החירויות נולדה אצלו בעיקר על רקע זוועות מלחמת העולם השנייה ו'המלחמה הקרה' בין מזרח ומערב שהתעוררה אחריה.

לפי ברלין, ההבחנה בין שני מושגי החירות עוברת כחוט השני במסורת הפוליטית המערבית, כאשר רעיון החירות השלילית קשור באופן הדוק לפילוסופים בריטיים (כמו לוק), ואילו החירות החיובית קשורה יותר להוגי דעות אירופים (מן היבשת), בעיקר מגרמניה ומצרפת.

מבחינה זו ניתן לומר כי תפיסתו של ברלין התגבשה מתוך התמודדות עם ירושת המחשבה הגרמנית שהדגישה מושג 'חיובי' ועשיר יותר של חירות, והוא ממשיך למעשה את המסורת הבריטית שראתה בחירות השלילית את החירות בה"א הידיעה. מושג החירות שניסח ברלין הוא צנוע יותר מבחינה רעיונית (מטאפיזית), אך פשוט ויעיל יותר מבחינה מעשית (פרגמטית).

ברלין חשש כי 'חירויות חיוביות' (פוזיטיביות) המתגבשות בעיקר במסגרת של קהילות ואומות עלולות לעתים לבוא על חשבון הפרט ואף להתגלגל ל**לְאוֹמְנִיּוֹת** (קנאות לאומית, שנאה ורדיפה של מיצוטים שאינם שייכים ללאום), **גזענות** או שנאת זרים (קֶסְנוֹפּוֹבִיָה) בכלל. יש להבחין בין **לאומיות** - שהיא רגש טבעי ומקובל ברוב העולם, ובין **לאומנות** - שהיא כאמור קנאות לאומית.

החופש להיות שונה.

"נְמֻרֹד", פסל של יצחק דנציגר, 1939. נמרוד - דמות מקראית של צייד כנעני שנתפס כמבטא מרד וחדשנות, ואמץ כסמל בידי התנועה הכנענית, שקראה לגיבוש זהות עברית מקומית חדשה במקום היהדות. צילום: זילמן, בתוך: חיים גמזו, **אמנות הפיסול בישראל**.

גְזַעְנוּת

גְזַעְנוּת היא עמדה הקושרת באופן הכרחי בין מוצאם של בני אדם ובין תכונות אופי מסוימות (חיוביות או שליליות), כך שהיחיד אינו נשפט על פי ייחודו האישי אלא על פי מוצאו בלבד. בדרך כלל נובעת מכך גם תחושת עליונות של קבוצה אחת על פני האחרת, והיא משמשת להצדקה של התבטאויות פוגעניות ומעשים של הפליה ורדיפה.

כרזה נאצית גזענית המופנית כלפי אנשים בני לאומים שונים שמוצאם מאסיה, 1942

שועלים וקיפודים

ברוח דומה הגדיר ברלין שני טיפוסים של הוגים ויוצרים, שאותם כינה "קיפודים" ו"שועלים", ובעקבותיו הפכה הבחנה זו להיות שגורה ופופולארית. את הדימוי אימץ ברלין בעקבות משורר יווני עתיק (Archilochus) שלפיו:

"השועל יודע דברים רבים, ואילו
הקיפוד יודע דבר אחד גדול".

קיפוד. איור משנת 1780

הקיפודים הוא את העולם מבעד לעדשה אחת מוחלטת, לא פעם חד-ממדית, ואילו **השועלים** אינם מסתפקים ברעיון יחיד, ומתבססים על מגוון רחב של התנסויות והשקפות.

שועל. איור משנת 1906

ברלין אף חילק לשני סוגים אלו את האינטלקטואלים שעיצבו את תרבות המערב מאז יוון העתיקה ועד לימינו. הקיפודים הם ההוגים **המוניסטיים** (הדוגלים באמת אחת ויחידה, מלשון מונו = אחד), שאותם ראה ברלין באור שלילי; לעומתם, השועלים הם **הפלורליסטים**,

בריבוי אמיתות. (כך העמיד ברלין את ההבדל בין שני הפילוסופים היווניים הגדולים, אפלטון מול אריסטו, בהתאמה.) (באופן כללי אפשר לדבר על מנטליות קיפודית או שועלית.)

בספרו, "**האנושות - בול עץ עיקש: פרקים בהיסטוריה של הרעיונות**" (יצא גם בתרגום עברי של עדי אופיר, תל אביב, 1994), מציג ברלין את עיקרי משנתו על הפלורליזם. לטענת ברלין, **האידיאל האוטופי** בתרבות המערב, המופיע בהגות ובהיסטוריה האנושית מאז אפלטון ועד למרקסיזם במאה העשרים, מקורו בתפיסה **מוניסטית** (אחידה) וקטטית (קבועה, לא משתנה) של האמת.

לדבריו, תפיסה מוניסטית זו נשענת על הנחות יסוד שגויות. לפי תפיסה זו ישנה אמת אחת גדולה, נצחית ואוניברסאלית, ותכליתו של האדם היא לחשוף אמת זו ולחיות לאורה. מכאן גם נובעת התפיסה המערבית של קדמה בהיסטוריה: צעידה הדרגתית ומתמשכת אל עבר האמת האוטופית חסרת סתירות ופגמים בדמות חברה מושלמת, מעין גן-עדן ארצי.

אלא שלפי ברלין, אידיאל זה של הנאורות אינו מוביל לאוטופיה מושלמת, אלא אדרבה - לגיהנום עלי אדמות, בדמות המשטרים האפלים במאה ה-20.

אוטופיה

מושג שמשמעו: מקום טוב ומושלם, שאינו קיים במציאות. מקור המושג בלטינית: Utopia = אין-מקום (כזה). המושג נטבע בראשית העת החדשה על-ידי הפילוסוף האנגלי **תומאס מור** (בספר שנשא שם זה), כדי לתאר עולם עתידי מושלם. מאז השתמשו במושג הן כדי לתאר מקומות ממשיים שחתרו ליצור חברה טובה כזו, והן כדי להציג רעיונות שנתפסו כטובים אך בלתי ניתנים ליישום כמעט. (היפוכו: **דיסטופיה** - תיאור בדיוני (למשל בקולנוע) של מקום רע ושלילי, המבוסס למשל על עריצות ודיכוי.)

השימוש בתואר '**אוטופי**' מבטא כיום בדרך-כלל הן תקווה ואופטימית לגבי האפשרות לשינוי (בתחומים חברתיים, כלכליים, חינוכיים, פוליטיים וכו'), והן נימה ביקורתית וספקנית באשר לכך. אפשר לראות בחלק מן התנועות האידיאלוגיות הגדולות במאה ה-20 (כמו הקומוניזם) דוגמאות לניסיון להגשים רעיונות אוטופיים. דוגמה מעניינת כזו בישראל היא הקמת הקיבוצים, שהתבססו על ערכים של שוויון ושותפות.

"**אם תרצו - אין זו אגדה!**"
האם הציונות היא אוטופיה?
כריכת ההוצאה המחודשת של **אלטנוילנד** (ארץ ישנה-חדשה) לרגל ציון 60 לישראל, בחמש שפות, בהוצאת הנוער העובד והלומד, 2008. ציור של האומן הישראלי, מנשה קדישמן

לפי שיטתו של ברלין, יש לדחות את הקביעה שלפיה קיימות תשובה אחת נכונה לכל שאלה אנושית, ושכל אלו משתלבת זו בזו לאמת גדולה אחת. התפיסה שעל פיה תמיד היו המטרות והערכים האנושיים זהים, אינה נכונה. על אף שקיימים גם ערכים אנושיים אובייקטיביים, לכל חברה השקפה משלה על המציאות ועל סולם הערכים הראוי, ואפילו באותה חברה עצמה הערכים המקובלים משתנים מתקופה לתקופה. יתר על כן, התנגשות וסתירה קיימות לא רק בין ערכים של חברות שונות (בזמנים או במקומות שונים) אלא גם בין ערכיה של חברה אחת או אפילו אדם אחד בזמן ובמקום נתון. ערכים מוסריים עשויים לעיתים להתנגש בצורה שאינה ניתנת לפתרון (דהיינו, מצב **דילמה**), אולם התנגשות זו אין פירושה בהכרח שאחד מהערכים נכון והאחרים שגויים, אלא - כדבריו -

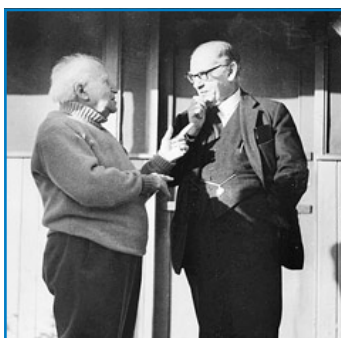
הקיפוד והסועל. שימו לב כיצד מונחים שלוש לוחות הפלדה. פסל בעקבות הגותו של ברלין. מאת האמן האמריקאי ריצ'רד סְרָה, מוצג באוניברסיטת פרינסטון בניו-הָרְסִי, 1999 (צילום: Peter Briggs. CC BY-SA 3.0)

מאבקים מוסריים הם חלק מהותי וקבוע של החיים האנושיים ... ההתנגשויות של הערכים הם המהות של מה שהם ומה שאנחנו.

כך למשל, שמירת הבטחה לחבר יכולה להתנגש בנאמנות לאמת, וחירות אישית יכולה להתנגש בצדק חברתי. לשאלה אחת יהיו תשובות שונות בהקשרים משתנים. מבחינה מסוימת עצם ההתנגשות, ההתמודדות והיכולת להכריע באופן חופשי (כביטוי של חירות) היא מסימני ההיכר של האנושיות.

כפי שכבר עמדו על כך, את עמדתו בזכות החירות והפלורליזם, ניתן להבין במידה רבה גם

על רקע הביוגרפיה שלו. הוא גדל בצל עלייתם של המשטרים הטוטליטריים בראשית המאה העשרים. ילד יהודי אשר בגיל 11 נמלט מליטא מאימת הבולשביקים, וכעבור 30 שנה איבד את קרובי משפחתו שנתרו שם ונרצחו בידי הנאצים. ברלין שייך (כמו חנה ארנדט ואחרים) לדור של פליטים (יהודים ואחרים), אשר

ישעיהו ברלין בפגישה עם דוד בן-גוריון, 1968 באדיבות אוניברסיטת בן גוריון

חוו על בשרם את הטראומה של הטוטליטריות. וכמותם התגייס גם הוא בתור פילוסוף למאבק עד חורמה בשורשים **הרעיוניים** של הטוטליטריות (שהרי במשך השנים המשטרים האפלים עצמם הובסו). כדי להבטיח את שמירת זכויותיהם של 'אחרים' בחברה (קבוצות מיעוט שונות), ולמנוע את עלייתם מחדש של משטרים או כוחות טוטליטריים¹.

מעניין לציין כי למרות עמדותיו הליברליות ברלין תמך בציונות כתנועה הפועלת למען חירותו הלאומית ("החיובית"?). של העם היהודי. (הוא הבחין בין הלאגיטימיות של ביקורת ספציפית על מדיניות ישראל (בעיקר התנגד בחריפות למגמות לאומניות ומיליטנטיות בציונות), לבין דחייתו את שלילת עצם הלאגיטימציה של המפעל הציוני.)

1. יש מי שהעירו על כך שאידיאל הפלורליזם והסובלנות כלפי האחר, פותח במשנתם של הוגים ליברליים כמו ברלין, ארנדט ואחרים במחצית השנייה של המאה העשרים, בעיקר על רקע אימי מלחמת העולם השנייה, ובטרם עלו בעולם (בעיקר בראשית המילניום החדש) קולות "אחרים" שאין לסובלם, בדמות תנועות דתיות קיצוניות המבקשות להשתלט על העולם החופשי ואף מבצעות פיגועי טרור המוני. ואכן, כמובן, גם סובלנות ופלורליזם הם ערכים שיש להגדיר את גדריהם וגבולותיהם.

שאלות?

1. האם גם לדעתכם חירות הפרט היא ערך עליון? הסבירו.

רב-גונית. מצעד הגאווה בירושלים 2008, שצעד תחת הכותרת "אהבת חינם", צילום: Danny-w

2. לפי ברלין, מה ההבדל בין חירות שלילית וחירות חיובית? הביאו לכך דוגמאות מחייכם.

3. מדוע 'חירות חיובית' (של קבוצה) עלולה לעתים לאיים על 'חירות שלילית' (של הפרט), לפי ברלין?

4. לפי הדימוי של ברלין, מה ההבדל בין 'השוכל' וה'קיפוד', ומי מהם מתאים יותר לתפיסה פלורליסטית? הסבירו.

5. מה דעתכם שלכם - האומנם אמונה באמת אחת היא בהכרח סכנה לחברה חופשית? הביאו טיעונים משלכם בעד ונגד פלורליזם בתחומים שונים בחיים. האם לדעתכם יש מצבים שבהם אין לנהוג בפלורליזם דווקא מתוך תפיסה דמוקרטית?

6. לדעתכם, האם יש סתירה בין הרגשת שייכות ונאמנות חזקה לקבוצה מסוימת (כגון פטרוטיות לאומית, אמונה דתית וכד') ובין פלורליזם כלפי אחרים? הסבירו והביאו דוגמאות. (חשבו על תחומי חיים שונים, כגון ספורט).

7. מוטו חינוכי שנטבע בעבר קובע: "האחר הוא אני". כיצד אתם מבינים קביעה זו? מה החשיבות שלה ומה החיסרון שבה לאור הגותו של ברלין?

אם אני מפריע

אווה קילפי

אָוה קילפי, משוררת
דנית בת זמננו
(נולדה ב-1928).

תגידִי מִיָּד אם אֲנִי מִפְּרִיעַ,
הוא אָמַר כְּשֶׁנִּכְנַס מִבַּעַד לַדֶּלֶת,
וְאֲנִי תִּכְףּ מִסְתַּלֵּק.
אֲתָה לֹא סָתַם מִפְּרִיעַ,
הִשְׁבַּתִּי לוֹ.
אֲתָה מְטַלְטֵל אֶת כָּל קִיּוּמִי,
כְּרוּךְ הֵבֵא!

תרגום: רמי סער (בספר "הפרפר חוצה את הכביש", הוצאת כרמל, ירושלים, 2006)

- כיצד אתם מבינים את המשפט "אתה מטלטל את כל קיומי"? האם הדבר טוב או רע? נמקו.
- מהי עמדת השיר ביחס לשונות בין בני אדם? הסבירו.

משימת סיכום: פתגמים

לסיכום הפרק, לפניכם היגדים ופתגמים המתייחסים להבדלים ולשונוות שבין בני אדם.

1. ציינו לפי כל היגד האם שונות בין בני אדם היא דבר חיובי, ונמקו מדוע.
2. מיינו את הנימוקים לקבוצות (לפחות 2-3). הסבירו את חלוקתכם.
3. בדקו ביחס לשלושה מההיגדים, מיהו הדובר ומהו לדעתכם הרקע לאמירתו.
4. בחרו היגד אחד שאתם מזדהים עמו באופן מיוחד או מתנגדים לו באופן מיוחד, ונמקו בחירתכם.
5. הכינו עיצוב אישי לפתגם שבחרתם. הציגו את הפתגמים המעוצבים השונים בכיתה.

איני מסכים לאף מילה
שלך, אבל אני מוכן למות
על זכותך לומר אותה.
(מיוחס לפילוסוף הנאורות
הצרפתי וולטר)

אל תפרוש מן
הציבור.
(משנה, מסכת אבות)

אנו מתחברים לחברה
לא כל כך כדי לפגוש
אחרים אלא כדי
להימלט מעצמנו.
(ג'ורג' ברנארד שואו,
מחזאי אירי)

האדם הבודד דומה
לנר בחדר ריק.
(ג'ון ניוטון, כומר בכנסיה
האנגליקנית, מחבר
מזמורי תפילה, מאה 18)

רוב בני האדם דומים
לביצים - הם מלאים
מדי בעצמם מכדי
להשאיר מקום לאחר.
(ג'וש בילינגס, עיתונאי
והומוריסט אמריקאי)

אל יוציא אדם
את עצמו מן
הכלל.
(תלמוד בבלי,
מסכת ברכות)

כשם שפרצופיהם
(של בני אדם) שונים
כך דעותיהם שונות.
(מסכת ברכות)

שום אדם איננו
אי שלם לעצמו.
(ג'ון דון,
משורר אנגלי)

הצער היחיד שלי
בחיים הוא שאינני
מישהו אחר...
(וודי אלן, בימאי
יהודי-אמריקאי)

אין לך שני אילנות
שווים, שני עלים שווים,
ועל אחת כמה וכמה -
בני אדם שווים זה לזה.
(הסופר י"ל פרץ)

החברה היא נשף
מסיכות שכל אחד
מסתיר בו את אופיו
האמיתי.
(ראלף ו. אמרסון, משורר
ופילוסוף אמריקאי)

בהתחבר היונה
לעורב כנפיה
נשארות לבנות
אבל ליבה משחיר.
(פתגם גרמני)

אל יהא אדם מצר
שלא הכירו בו הבריות
כערכו, אלא על כך
יהא מצר, שמא לא
הכירם הוא כערכם.
(קונה-פוצה, סין)

הגמול על קונפורמיות
(הליכה בתלם) היא
שכולם אוהבים אותך
חוץ מאשר אתה עצמך.
(ריטה מיי בראון, סופרת
אמריקאית פמניסטית)

מה שאדם יכול
להיות, עליו
להיות.
(הפסיכולוג אברהם
מסלאו)

שאלו החכם: במה
יתנקם אדם משונאו?
אמר: שיוסיף מעלה
יתירה בעצמו.
(המשורר והפילוסוף ר' שלמה
אבן גבירול, ספרד, מאה 11)